



Snijdelaar , M., & van Klink, E. G. M. (2002). Hertenhouderij: Een verkenning . In *Rapport Expertisecentrum LNV 110* Ede: Expertisecentrum LNV.

Early version, also known as pre-print

[Link to publication record in Explore Bristol Research](#)
PDF-document

University of Bristol - Explore Bristol Research

General rights

This document is made available in accordance with publisher policies. Please cite only the published version using the reference above. Full terms of use are available:
<http://www.bristol.ac.uk/pure/about/ebr-terms>

Hertenhouderij

Een verkenning

Mirjam Snijdelaar
Ed van Klink



landbouw, natuurbeheer
en visserij

© 2002 Expertisecentrum LNV, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Rapport EC-LNV nr. 2002/110
Ede/Wageningen

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan schriftelijk of per e-mail worden besteld bij het Expertisecentrum LNV onder vermelding van code 2002/110 en het aantal exemplaren.

Oplage 80 exemplaren

Samenstelling Mirjam Snijdelaar, Ed van Klink

Druk Ministerie van LNV, directie IFA/Bedrijfsuitgeverij

Productie Expertisecentrum LNV
Bedrijfsvoering/Vormgeving en Presentatie
Bezoekadres : Galvanistraat 7
Postadres : Postbus 482, 6710 BL Ede
Telefoon : 0318 671400
Fax : 0318 624737
E-mail : Balie@eclnv.agro.nl

Voorwoord

Er is een toename van de hertenhouderij te constateren. Reden voor de directie Landbouw en de directie VVA van het ministerie van LNV om het Expertisecentrum LNV te vragen een studie uit te voeren naar deze sector.

Uitgaande van de huidige omslag in de landbouw moet alvast vooruitgekeken worden om te voorkomen dat bij de ontwikkeling van een nieuwe sector als "de hertenhouderij" in oude fouten wordt vervallen, zoals industrialisering. Daarnaast kan een nieuwe diersoort mogelijke nieuwe risico's met zich meebrengen voor zowel dier- als volksgezondheid. Aanvullend bijkomend aandachtspunt vanuit VVA en DL is te onderzoeken wat bij een nieuwe sector als herten de mogelijkheden zijn om te komen tot één registratie voor mest en gezondheid.

Dit rapport doet verslag van deze studie en geldt als basis voor eventueel op te stellen beleid. Vanuit VVA heeft dit vooral betrekking op diergezondheid en volksgezondheid en vanuit DL op welzijn en mest.

Drs. R.P. van Brouwershaven
Directeur Expertisecentrum LNV



Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
2	Enkele karakteristieken van diverse soorten herten	9
2.1	Hertenfamilies	9
2.2	Nederlandse herten in het "wild"	11
2.2.1	Voorkomen van het edelhert in Europa	11
2.2.2	Samenstelling roedels	12
2.2.3	Voedselpakket op de Veluwe	12
3	Structuur hertenhouderij in Nederland en andere landen	13
3.1	Hertenhouderij in Nederland	13
3.1.1	Nederlandse hertenbedrijven	13
3.1.2	Vereniging van Nederlandse Hertenhouders	14
3.2	Hobbymatig gehouden herten in Nederland	14
3.3	Hertenhouderij in andere Europese landen	14
4	Afzetmarkt en maatschappelijke belangstelling	17
4.1	Afzetmarkt voor vlees van gehouden herten in Nederland	17
4.2	Jaarlijks aantal in Nederland in het wild levende geschoten herten	17
4.3	Afzetmarkt in het buitenland	18
4.3.1	Afzetmarkt in België	19
4.4	Beeld van de consument over hertenvlees	19
5	Diergezondheid & Volksgezondheid	21
5.1	Risico assessment van herten voor de diergezondheid en volksgezondheid	21
5.2	Risico van insleep van ziekten	25
5.3	Diergeneesmiddelenregistratie	27

6	Slachten en garanties t.a.v. hertenvlees	29
6.1	Slachten in Nederland	29
6.2	Slachten in het buitenland	30
6.3	Garanties t.a.v. hertenvlees	30
6.3.1	Vleeskeuring (herten) in Nederland	30
6.3.2	Etikettering	32
6.3.3	Keurmerken	32
7	Dierenwelzijn	33
7.1	Omgang met herten	33
7.2	Huisvesting herten	34
7.2.1	Houden van herten in Nederland	34
7.2.2	Houden van herten in het buitenland	34
7.2.3	Houden van herten in België	35
7.3	Transport	35
7.3.1	Transport van levende herten	35
7.3.2	Juiste tijd voor transport van fokdieren	35
7.3.3	Transportbewegingen	36
7.4	Slacht en welzijn	36
7.5	Herten zo natuurlijk mogelijk houden	36
7.6	Verwijderen van geweien	37
7.7	Misstanden in de hertenhouderij	37
8	Mest en registratiesystemen	39
8.1	Belang van uniciteit van registratie	39
8.2	I&R herten	39
8.3	Integratie van verschillende registratiesystemen	40
8.4	Mestwetgeving	41
9	Aanbevelingen en discussiepunten	43
9.1	Welzijn	43
9.2	(Dier)gezondheid	45
9.3	Registraties	48
Bijlage 1	Literatuurlijst	51
Bijlage 2	Lijst van geraadpleegde personen	53

1 Inleiding

Aanleiding

Er is een toename van de hertenhouderij geconstateerd. Dit is onder andere af te leiden uit de stijgende vraag naar hertenvlees en de oprichting van een Vereniging van Nederlandse Hertenhouders. Doordat de hertensector een voor deze tijd, nieuwe in opkomst zijnde sector is, ontbreekt het nog aan wetgeving op het gebied van welzijn en mestwetgeving. Door alvast vooruit te kijken, kan worden voorkomen dat bij de ontwikkeling van een nieuwe sector als “de hertenhouderij” in oude fouten wordt vervallen, zoals industrialisering. In dit rapport zal naast de commerciële hertenhouderij ook aandacht besteed worden aan de hobbymatig gehouden herten.

Opdracht

Vanuit DL en VVA is de gezamenlijke vraag gekomen een oriënterende studie uit te voeren naar het houden van herten, om een basis te hebben voor eventueel op te stellen regelgeving. Vanuit VVA heeft dit vooral betrekking op diergezondheid en volksgezondheid en vanuit DL op welzijn en mest.

Doel

Het resultaat van de studie, verwoordt in een rapport, zal gebruikt worden voor de discussie binnen LNV: wat te doen met de hertenhouderij en welke instrumenten kiest LNV. Aspecten die hierbij van belang zijn betreffen:

- Een risicoanalyse van het gevaar van herten voor de diergezondheid in de landbouw en de volksgezondheid.
- Hoe werken volgens de geest van de nieuwe visie welzijn?
- De haalbaarheid en mogelijkheden van integratie van verschillende registratiesystemen (UBN- en mestnummers).

Aanpak

De informatie over de hertenhouderij is gehaald uit:

- Gesprekken met deskundigen van de volgende instanties: Vereniging van Nederlandse Hertenhouders, PVE, GD, ID Lelystad, RVV, LASER, Faculteit Diergeneeskunde RUU, Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming, Vereniging Wildbeheer Veluwe, Stichting Beheer Natuur en Landelijk gebied, Nederlandse Bond van Poeliers en Wildhandelaren en de Stichting Kinderboerderijen Nederland.
- Literatuur

Leeswijzer

Om uitspraken te kunnen doen over het welzijn van herten in houderijsystemen is het noodzakelijk enigszins op de hoogte te zijn van het gedrag en leefomstandigheden van herten in het wild. In hoofdstuk 2 zal hier op in worden gegaan. Hoofdstuk 3 geeft een overzicht van de structuur van de hertenhouderij in Nederland en andere landen. De hobbymatig gehouden herten worden ook in dit hoofdstuk behandeld. In hoofdstuk 4 komt de afzetmarkt en maatschappelijke belangstelling aan de orde. Hoofdstuk 5 behandelt de diergezondheid en volksgezondheid. Hoofdstuk 6 het slachten en garanties t.a.v. van hertenvlees, hoofdstuk 7 het dierenwelzijn en hoofdstuk 8 de mest- en registratiesystemen. Afsluitend volgen in hoofdstuk 9 aanbevelingen en discussiepunten.

2 Enkele karakteristieken van diverse soorten herten

In dit hoofdstuk wordt kort een indruk gegeven van de belangrijkste soorten herten en de plaats van de soorten in de taxonomie. Verder wordt ingegaan op een aantal karakteristieken van de dieren in hun natuurlijke omgeving.

Samenvattend

In Europa worden vooral edelherten en damherten in gevangenschap gehouden. De keuze van de hertensoort is belangrijk, omdat er tussen de hertenfamilies verschil in karakter bestaat. Zo kan het edelhert relatief tam worden in gevangenschap, terwijl het damhert vluchtachtig blijft. Goed management bij herten wordt wel gedefinieerd als het minimaliseren van stress.

In de natuur leven herten in hinde- en hertenroedels. Roedelgrootte van 10-12 stuks is op de Veluwe normaal. Hinde roedels zijn vrij stabiel terwijl een hertenroedel bestaat uit een verzameling egocentrische dieren. Het voedselpakket van het edelhert op de Veluwe bestaat primair uit bochtige smele, blauwe bosbes en struikheide. Daarnaast worden er in de herfst veel eikels gegeten.

2.1 Hertenfamilies

Algemeen

Herten (zie tabel 1) zijn al heel lang een belangrijke vleesbron voor mensen geweest en worden in Europa sinds de Middeleeuwen in hertenkampen gehouden voor vleesproductie. De laatste decennia heeft de hertenhouderij een enorme ontwikkeling doorgemaakt, vooral in Nieuw-Zeeland en Groot-Brittannië. In Nederland is de bedrijfstak groeiende en worden er hoofdzakelijk edelherten gehouden. Doordat in andere landen in Europa ook damherten worden gehouden is deze hertenfamilie tevens opgenomen in dit rapport.

Tabel 1 Overzicht van de belangrijkste hertensoorten

Orde	Artiodactyla (evenhoevigen)	
Suborde	Ruminantia (herkauwers)	
Familie	Cervidae (herten)	
Subfamilie	Cervinae	
	Axis axis	Axishert
	Cervus elaphus	Edelhert (red deer)
	Cervus canadensis	Wapiti
	Cervus nippon	Sikahert
	Cervus timorensis	Rusa deer / Javan deer
	Dama dama	Damhert (fallow deer)
	Elaphurus davidianus	Pater Davidshert
Subfamilie	Odocoilinae	
	Capreolus capreolus	Ree (roe deer)
	Odocoileus virginianus	Witstaarthert
	Odocoileus hemionus	Muieldierhert
Subfamilie	Alcinae	
	Alces alces	Eland
Subfamilie	Rangifer	
	Rangifer tarandus	Rendier
	Rangifer caribou	Karibou

(Alexander, 1994; Van der Kolk et al., 1994)

Gedrag van herten in relatie tot management

Over het algemeen zijn herten zeer nerveuze dieren die makkelijk opgewonden of angstig raken en een natuurlijke neiging tot vluchten hebben. De vluchtdrempel kan wel worden vergroot door gewenning, maar zal nooit helemaal verdwijnen. Bij de omgang met herten is het belangrijk zich dit goed te realiseren. Goed management ten aanzien van herten wordt wel gedefinieerd als het minimaliseren van stress. Het welzijn van de dieren heeft hier direct mee te maken. Stress bij herten zou tevens predisponerend kunnen zijn voor diverse ziekten. Bij herten worden bijvoorbeeld yersiniose (infectieziekte gepaard gaande met snel conditieverlies), het winter death syndrome (dood door verhongering) en boosaardige catarrale koorts (ziekte gekarakteriseerd door hoge koorts en aantasting van de slijmvliezen) vaak gezien na het transport van de betreffende dieren. Door opjagen, opsluiten en transporteren van herten komt trauma veelvuldig voor. Door tijdens het hanteren van de herten met gedimd licht te werken worden de dieren rustiger. Voor damherten geldt zelfs het advies geheel te verduisteren.

Tussen de verschillende hertenfamilies bestaat er wel verschil in karakter. De keuze van een hertensoort is bij het opstarten van een houderij dan ook een belangrijke overweging.

Edelhert (Cervus elaphus)

De lichaamslengte van het edelhert varieert van 160-250 cm. In de Benelux varieert het lichaamsgewicht van 90-150 kg. Naarmate men verder naar het oosten komt worden ze groter en zwaarder (300-400 kg). De hinden zijn een derde tot een vierde lichter dan de mannelijke dieren. De vachtkleur is zomers roodbruin en s'winters bruingrijs. Alleen het jeugdkleed is gevlekt. Het edelhert is makkelijker in omgang dan het damhert. In gevangenschap kan dit hert zelfs relatief tam worden.



Damhert (Dama dama)

De lichaamslengte van het damhert varieert van 120-175 cm. Het gewicht van de herten varieert van 55- 125 kg en dat van de hinden 25- 50 kg. Zomers is de vachtkleur roodbruin met vele lichte vlekken aan de onderkant. Het wintervacht is grijzer en de vlekken zijn onduidelijker. Het damhert is van naturen erg vluchtachtig en veel minder handelbaar dan het edelhert. Toch is het damhert binnen Europa een veel voorkomende gehouden soort in de hertenhouderij. Binnen Europa heeft Duitsland de meeste ervaring in het houden van damherten.



2.2 Nederlandse herten in het "wild"

2.2.1 Voorkomen van het edelhert in Europa

Het edelhert komt in bijna heel Europa voor, met uitzondering van het uiterste noorden van Scandinavië en Rusland. De grootste exemplaren leven in Midden Europa. Vertegenwoordigers van ondersoorten aan de randen van het verspreidingsgebied zijn kleiner. In Nederland is geen sprake van een oorspronkelijke ondersoort, gezien de van her en der geïntroduceerde dieren. De combinatie van dit soort introducties met de lange selectiedruk door de mens op de kleinere exemplaren van de soort, heeft in grote delen van Europa geleid tot het uitsterven van inheemse ondersoorten. Wat rest is een semi-gedomesticeerde diersoort. (Groot Bruinderink et al., 2001).

2.2.2 Samenstelling roedels

Edelherten leven gewoonlijk in groepen, roedels genaamd, bijeen. De mannelijke dieren, de herten, leven buiten de bronst, die in september-oktober valt, gescheiden van de hinden. De hertengroep is een verzameling egocentrische individuen, waarin er geen de leiding heeft. De groep als zodanig is weinig stabiel. Een hinderroedel of kaalwildroedel wordt gevormd rondom een kern: een hinde en een kalf. De dieren die zich hierbij aansluiten zijn doorgaans familieleden, nakomelingen van een, twee en drie jaar oud. Sommige van hen kunnen zelf een kalf of smaldier hebben, wat hun niet verhindert zich onder leiding te stellen van een oude hinde, die hun moeder is. Zulke groepen zijn zeer stabiel. Een roodwildkalf wordt in het eerste levensjaar niet zelfstandig. Het blijft bij de hinde totdat deze het verstoot omstreeks de tijd dat zij een volgend kalf gaat krijgen. Gedurende een maand na de geboorte van een kalf is de hinde intolerant ten opzichte van de nu een jaar oude nakomeling. Is deze vrouwelijk, dus een smaldier, dan zoekt zij duidelijk aansluiting. Het is dikwijls in de omgeving van de hinde met kalf te vinden en volgt hen op afstand. Later wordt het toegelaten en het zo ontstane roedel is weer bijeen tot de volgende werptijd. Indien de jaarling mannelijk is, volgt de aansluiting minder gemakkelijk. Deze onverdraagzaamheid van het moederdier werkt inteelt tegen. In ieder roodwildroedel groter dan 5 stuks heeft een hinde de leiding. Dit geldt ook voor bronstroedels. Zonder uitzondering heeft de leidende hinde een kalf. Bij edelherten is het leiderschap gebonden aan moederschap. De groepsgrootte en groepssamenstelling hangen af van de omvang van de populatie. Op de Veluwe zijn hinden- en hertenroedels van 10 tot 20 stuks heel normaal. Eygenraam (1962) beschreef roedels met een grootte van 2 – 27 stuks. Het leefgebied kan variëren van klein (1200 ha) tot groot (5000 ha). (Groot Bruinderink et al., 1995)

2.2.3 Voedselpakket op de Veluwe

Tot het primaire voedselpakket van het edelhert op de Veluwe horen bochtige smele, blauwe bosbes en struikheide. Met primair wordt aangegeven dat ze gedurende het hele jaar een belangrijk onderdeel van het menu vormen. Daarnaast worden blad van loofhout, met name eik, wilde lijsterbes en zachte berk graag gegeten. In de herfst worden vooral eikels van de inlandse eik gegeten en ook wel beukenootjes (Groot Bruinderink et al., 1995).

3 Structuur hertenhouderij in Nederland en andere landen

In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de hertensector in Nederland en die in het buitenland. De hertensector wordt in het buitenland veelal als een volwaardige sector gezien. In Nederland is de hertensector pas in opkomst en is in verhouding tot het buitenland erg klein. Het geschetste beeld van de Nederlandse hertensector is gebaseerd op de informatie van de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders en de Stichting Kinderboerderijen Nederland.

Samenvattend

De Nederlandse hertensector is verenigd in de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders (m.u.v. 4 à 5 bedrijven). De sector bestaat uit zo'n 40 - 45 bedrijven (waaronder ook bedrijven die hobbymatig herten houden), met een totaal van 2700 herten. De gemiddelde grootte van een Nederlands bedrijf bedraagt 40-60 dieren met een bezettingsgraad van 20-25 herten per ha, een buitenlands bedrijf heeft gemiddeld 50-140 dieren met een bezettingsgraad van 4-8 herten per ha. De verwachting is dat er nog enige groei in de hertensector zit. Er zijn geen biologische hertenbedrijven in Nederland, terwijl omschakeling een kleine stap zou zijn.

Van de hobbymatige hertenhouderij (uitgezonderd die bedrijven die aangesloten zijn bij de vereniging) in Nederland bestaan geen statistieken. In Nederland wordt in de commerciële hertenhouderij enkel gebruik gemaakt van edelherten, in de rest van Europa worden naast edelherten ook damherten gebruikt. De edelherten voor Nederlandse hertenhouderij worden geïmporteerd uit Engeland.

3.1 Hertenhouderij in Nederland

3.1.1 Nederlandse hertenbedrijven

Gangbaar

De hertenhouderij in Nederland is zeer klein in vergelijking met het buitenland. Bij de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders zijn zo'n 40/ 45 bedrijven aangesloten. Dit zijn zowel bedrijven die herten houden voor commerciële doeleinden, als bedrijven die hobbymatig herten houden. Alle bij de vereniging aangesloten bedrijven houden uitsluitend edelherten. Van de commerciële bedrijven zijn er zo'n 10 – 15 bedrijven van een redelijke omvang. De omvang zegt echter niets over het renderend zijn (behoorlijke investeringen). Een doorsnede van de hertensector laat zien dat een merendeel van de bij de vereniging aangesloten bedrijven 40 – 60 dieren per bedrijf bezit en dat hiernaast nog wat uitschieters naar boven en beneden zijn.

In de hertenhouderij in Nederland wordt enkel gebruik gemaakt van edelherten. De reden hiervoor is het gemak in omgang en het kostenplaatje bij het slachten. Edelherten zijn 30 kg zwaarder dan damherten, maar de kosten van het slachten en verwerken zijn per karkas even hoog.

Biologische hertenbedrijven

Er zijn in Nederland geen biologische hertenbedrijven, ondanks dat de overstap van regulier naar biologisch erg klein is (bemesting, iets ander voer). Het knelpunt zit volgens de vereniging in de bemesting van het grasland, waardoor ander gras met meer ruwe celstof wordt gekweekt, wat minder goed is voor de herten (invloed op kwaliteit vlees). Uit de literatuur blijkt echter dat edelherten structuurrijk ruwvoer, zoals heide en boombast gingen eten, nadat zij grote hoeveelheden licht verteerbaar voedsel, zoals jong gras en krachtvoer hadden gegeten (Groot – Bruinderink, 1999). Het is echter onbekend wat voor invloed dit op de vleeskwiteit heeft.

3.1.2 Vereniging van Nederlandse Hertenhouders

De doelstelling van de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders is het behouden van het goede imago van de sector. Dit houdt in dat alle aangesloten hertenhouders (zie ook 3.1.1) zelf verantwoordelijkheid willen nemen om de herten op een zo natuurlijk mogelijke manier te houden.

De visie van de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders is dat de hertensector misschien nog iets kan groeien. Het omschakelen naar herten vergt echter nogal wat investeringen, vooral in hekken en afscheidingen (minstens twee meter hoog).

3.2 Hobbymatig gehouden herten in Nederland

Naast het commercieel houden van herten worden er in Nederland ook hobbymatig herten gehouden door particulieren, of in hertenkampen door gemeenten. In de meeste gevallen betreft dit damherten, die in een aantal gevallen onderdeel zijn van kinderboerderijen. Er bestaat geen totaal overzicht van het aantal herten in deze categorie. Een ruwe schatting is dat er bij 1 op de 20 of zelfs 1 op de 10 kinderboerderijen herten aanwezig zijn. Bij een totaal van 350 kinderboerderijen in Nederland zou dit dan gaan om respectievelijk 18 tot 35 kinderboerderijen met herten. Het houden van herten op kinderboerderijen neemt steeds meer af, aangezien herten relatief veel ruimte innemen en kinderen geen direct contact met de dieren kunnen hebben. Naast kinderboerderijen zijn er dierentuinen die herten houden. Tenslotte worden er in particulier verband nog herten gehouden, maar hier worden geen statistieken van bijgehouden.

3.3 Hertenhouderij in andere Europese landen

Hertensoort buitenland

Voor de hertenhouderij worden voornamelijk damherten en edelherten gebruikt. Landen in Europa waar voor meer dan 80 % damherten in de hertenhouderij worden gehouden zijn; Denemarken, Duitsland, Italië, Slowakije, Zweden en Zwitserland. Voor de Tsjechische Republiek, Frankrijk, Noorwegen en Polen ligt dit percentage tussen de 40 – 70%.

In Hongarije en Spanje wordt er voor meer dan 80% gebruik gemaakt van edelherten. Edelherten worden ook gehouden in de Tsjechische Republiek, Frankrijk, Noorwegen en Polen, het percentage ligt hier tussen de 30 -70%.

Naast damherten en edelherten worden er soms nog wat andere soorten gehouden zoals; Sika deer, Wapiti en Pere David's herten (Boyazoglu,1993).

Bedrijfs grootte buitenland

In tabel 2 wordt het minimum, gemiddelde en maximale grootte (in ha) van een hertenfarm per land en hertensoort aangeven.

Tabel 2 Weergave van de grootte van de hertenfarms(in ha's) per land en hertensoort

	Edelhertenfarm (opp. in ha.)			Damhertenfarm (opp. in ha.)		
	minimum	gemiddeld	maximum	Minimum	gemiddeld	maximum
Nederland****		2-3				
Tsjechische Republiek	1.5	20	45	2	20	62
Denemarken		5-10			5-10	
Frankrijk		13.3				
Duitsland	13			1	24	65
Groot-Brittannië	2	20	200	1	10	50
Hongarije***	35			35		
Noorwegen	10 *		100	10		100
Polen				2		30
Slowakije	21	60	97	23	100	170
Spanje	15	200 **	1500	15	200**	1500
Zweden	5 *			5		

- * wetgeving
- ** 150 ha. wordt aanbevolen
- *** slechts gebaseerd op 1 hertenhouderij
- **** Nederland is toegevoegd ter vergelijking

Het gemiddelde aantal dieren (edelherten en damherten) per houderij ligt voor de Tsjechische Republiek, Denemarken, Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië en Slowakije tussen de 50 en 140. Voor Hongarije en Spanje ligt dit tussen de 195 en 280. De grootste hertenhouderijen (400- 500 dieren) zijn te vinden in Spanje, Duitsland en Groot-Brittannië. In deze landen, samen met Tsjechische Republiek en Frankrijk bevinden zich tevens de kleinste hertenhouderijen (7-20 dieren) (Boyazoglu,1993).

Bezettingsgraad (herten/ ha) buitenland

De bezettingsgraad ligt gemiddeld tussen de 4-8 herten (edelherten en damherten) per ha. De laagste bezettingsgraad is te vinden in Spanje. De meest waarschijnlijke reden hiervoor is het droge en warme klimaat. In het algemeen wordt in de meeste landen de hoogst mogelijke bezetting per ha. aanbevolen (Boyazoglu,1993) . Ter vergelijking in Nederland worden zo'n 20 - 25 herten per ha gehouden.

Fokdieren buitenland

De landen met de eerste hertenhouderijen hebben gebruik gemaakt van wilde herten. Landen die pas later tot hertenhouderij overgingen importeerden hoofdzakelijk herten van buitenlandse houderijen. Dit geldt ook voor Nederland, waar import vanuit Engeland plaatsvindt. In de landen Spanje, Polen en Hongarije wordt nog steeds gebruik gemaakt van in het wild gevangen dieren. In Denemarken is houden van in het wild gevangen herten verboden. Door de hertenhouderij bestaat het gevaar dat de wilde soort genetisch in gevaar wordt gebracht, in Denemarken is dit mogelijk al gebeurd door de import van edelherten. Om dezelfde reden is het houden van Wapiti in Denemarken verboden (Boyazoglu,1993).

4 Afzetmarkt en maatschappelijke belangstelling

In dit hoofdstuk wordt de afzetmarkt van de hertensector in Nederland en in het buitenland besproken. In Nederland betreft dit alleen de afzet van vlees, in het buitenland kunnen dit ook huiden en geweien zijn. Aansluitend wordt weergegeven hoe de consument tegen hertenvlees aankijkt.

Samenvattend

In Nederland worden herten uitsluitend voor de vleesconsumptie gehouden. Bijna al het vlees wordt in het binnenland afgezet. In tegenstelling tot België wordt het vlees niet via de groothandel afgezet, maar rechtstreeks aan particulieren en de horeca. De afzet aan de horeca is via de vereniging centraal geregeld. Het vlees (zo'n 24368 kg kilo) van in het wild geschoten edelherten wordt (via poeliers) grotendeels geëxporteerd, een klein deel wordt op de binnenlandse markt afgezet. In de rest van Europa leveren de hertenhouders naast hertenvlees ook fokdieren, dieren voor de jacht, huiden en geweien.

In Nederland wordt hertenvlees gekocht voor het gezonde imago en de diervriendelijke productiewijze. Ook de transparantie van het product speelt een rol. Het hertenvlees uit Nederland kan goed concurreren met het diepgevroren geïmporteerde hertenvlees (onder andere uit Nieuw Zeeland), door de veel betere kwaliteit.

4.1 Afzetmarkt voor vlees van gehouden herten in Nederland

De afzet van de hertenhouderij in Nederland is voor 100% gericht op de vleesproductie. De gehele productie wordt (in principe) in Nederland afgezet. Naast de aan huis verkoop wordt ook vlees afgezet aan de horeca (aantal vaste klanten, maar geen vaste afzet). Via de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders wordt de afzet centraal geregeld. Er is één hertenhouder, via wie de gehele logistiek verloopt. Deze koopt herten van andere hertenhouders op en huisvest de dieren op zijn bedrijf tot er vraag is vanuit de horeca. Wanneer de andere hertenhouders aan huis verkoop hebben, kunnen zij een deel van hun herten als vlees terugkopen. De hertenhouder heeft een eigen uitsnijderij aan huis, en heeft een slager in dienst die het hertenvlees verwerkt tot biefstukken, hertenpeper, paté, goulash, barbecuepakketten en dergelijke. Een deel van dit vlees wordt ingevroren en een deel direct vers verkocht.

4.2 Jaarlijks aantal in Nederland in het wild levende geschoten herten

Een overzicht van het aantal verleende jachtvergunningen geeft een idee van de hoeveelheid vlees (van in het wild levende herten in Nederland) dat mogelijk op de markt terechtkomt.

Jaarlijks worden de meeste vergunningen afgegeven voor reeën. Uit gegevens van de jaren ('98, '99 en '00) blijkt dat er jaarlijks rond de 12000 reeën worden afgeschoten.

Wat betreft de edelherten is er dit jaar pas 1 vergunning afgegeven. Deze vergunning is verleend voor afschot van 27 herten, 35 hinds en 26 kalveren voor de periode 01-07-2001 tot 01-03-2002. Daarnaast bestaan er voor het schieten van edelherten ook langlopende vergunningen (over 4-5 jaar). Dit verklaart dat er jaarlijks op de Veluwe rond de 400 tot 500 edelherten geschoten worden, terwijl er dit jaar pas 1 vergunning is afgegeven voor enkele 10-tallen dieren. Over de periode september 2000 tot februari 2001 is er een vergunning verstrekt voor het bejagen van 23 damherten. Bij damherten is de populatie groeiende en worden er jaarlijks rond de 40 dieren afgeschoten. Voorheen werden bij damherten alleen de zieke zwakke dieren afgeschoten.

In de vrije wildbaan* van de Veluwe worden jaarlijks rond de 400/ 500 edelherten en 500/ 600 reeën afgeschoten. Van het geschoten wild is 95% bestemd voor de consumptie en 5% blijft achter in de natuur als biomassa (dit zijn oude niet voor consumptie geschikte dieren). Een edelhert weegt zo'n 90- 150 kg. Het uitsnijgewicht is ongeveer 57 kg. Hertenvlees wat jaarlijks op de markt komt is zo'n (450 (aantal edelherten) x 0,95 (95% consumptie)) 57 (uitsnijgewicht) = 24367,5 kg. Van de voor consumptie geschikte dieren gaat het merendeel naar de grotere poeliers met een EG-erkenning die het vlees mogen exporteren, een deel naar kleinere poeliers voor afzet rechtstreeks aan de eindverbruiker en een zeer klein deel via het particuliere circuit.

4.3 Afzetmarkt in het buitenland

De meeste hertenhouderijen in Europa produceren hertenvlees en fokdieren (zie tabel 3). Houderijen met edelherten in de Tsjechische republiek, Polen, Spanje en delen van Slowakije en Hongarije produceren voornamelijk fokdieren. De reden hiervan is dat de hertenhouderij in deze landen groeiende is en dat prijzen voor fokdieren hoger liggen dan voor karkassen. Daarnaast is er ook een markt voor huiden van edelherten. Hoofdproductie bij damherten is vlees. In de Tsjechische Republiek en Polen is de verkoop van fokdieren (damherten) nog steeds leidend. In sommige landen (Slowakije, Spanje en Polen) worden damherten ook gefokt voor jachtdoeleinden (Boyazoglu,1993).

Tabel 3 Producten (in percentages) van de hertenhouderij, weergegeven per land en hertensoort

	edelherten				damherten		
	<i>fokdieren</i>	<i>vlees</i>	<i>huiden</i>	<i>anders</i>	<i>fokdieren</i>	<i>vlees</i>	<i>anders</i>
Bulgarije	100%	0	0	0			
Tsjechische republiek	100%	0	100%	0	80%	20%	0
Denemarken	20%	80%	0	0	20%	80%	0
Frankrijk	ja	ja	0	0	30%	60%	10%
Groot-Brittannië	ja	ja	0	geweien			
Hongarije	ja	ja	ja	0	ja	nee	0
Italië	ja	ja	0	0	ja	ja	0
Noorwegen	ja	ja	0	0	ja	ja	0
Polen	60%	nee	40%	0	90%	9%	1%
Slowakije	ja	ja	ja	geweien	ja	ja	jacht
Spanje	90%	0	0	0	ja	ja	0
Zweden		ja	0	0	ja	ja	jacht
Zwitserland					ja	ja	0

* Vrije wildbaan is dat gebied, waarvan de Nederlandse staat eigenaar is.

4.3.1 Afzetmarkt in België

België wordt hier apart genoemd, omdat het wat de hertensector betreft in een vergelijkbare situatie als Nederland verkeert. De Belgische hertenhouder verkoopt echter, in tegenstelling tot zijn Nederlandse collega, halve / hele karkassen aan de groothandel. De prijzen, die de groothandel aan de Belgische producent wil betalen worden beïnvloed door de dumpingprijzen van het Nieuw-Zeelandse hertenvlees. In een artikel van de Universiteit van Gent wordt de Belgische hertenhouder geadviseerd zich te gaan richten op de particuliere afzet. Bij het zoeken naar die afzet kan de veehouder inspelen op de groeiende aandacht van de consument voor voedselveiligheid, gezondheid en dierenwelzijn. Hertenteelt heeft op het moment een goede reputatie op het vlak van diervriendelijkheid. De Vereniging van Houders van Hertachtigen in de Benelux (ABEC) wil door het uitwerken van een keurmerk voor biologisch hertenvlees, garanties bieden voor onder andere een diervriendelijke productiewijze (Sobry, Universiteit Gent).

4.4 Beeld van de consument over hertenvlees

De Nederlandse consument is niet gewend om wild te eten. Alleen rond de kerstdagen komt wild nog wel eens op tafel. Onbekendheid met de bereiding van het vlees en het idee van een sterke wildsmaak weerhouden de meeste mensen ervan wild te kopen. En dat terwijl edelhertvlees mals, mager en cholesterolarm is, met een hoog ijzergehalte. Omdat het vlees afkomstig is van herten van 1 á 2 jaar oud en direct verwerkt wordt, heeft het geen sterke wildsmaak. (Sobry, RUG België). In Duitsland zijn smaaktesten uitgevoerd voor wild. Hierbij kwam wat betreft smaak hertenvlees het beste naar voren. Hertenvlees werd echter niet zo vaak gegeten, als reden hiervoor werd de hoge prijs en het weinig verkrijgbaar zijn van hertenvlees genoemd. Ook de onbekendheid met de manier van bereiden draagt hieraan bij. In de meeste Europese landen wordt vlees van het damhert geprefereerd boven dat van het edelhert.

Er is nauwelijks verschil in smaak tussen vlees van een wild hert en dat van een tam hert, wanneer zij tenminste hetzelfde te eten krijgen. Uitzondering is de smaak van het vlees (sterkere reuk en smaak) van het wilde hert gedurende het paringsseizoen. Wanneer gehouden herten intensief gevoerd worden gaat het vetgehalte van het vlees omhoog. (Reinken, 1990)

Het hertenvlees uit Nederland kan goed concurreren met het diepgevroren geïmporteerde hertenvlees (onder andere uit Nieuw Zeeland), door de veel betere kwaliteit. Dit zit in de versheid, malsheid, smaak en kleur. De consument koopt het vlees ook, omdat het goed smaakt en met de gedachte dat het gezonder is.

Ook is het voor de klant van belang, dat ze kunnen zien hoe de dieren gehouden worden (transparantheid van het product). De sector werkt met korte, directe ketens. De hertenhouders die aangesloten zijn bij de vereniging, zetten hun dieren rechtstreeks af via één van de leden, die de slachting en de verhandeling, zowel aan huis als aan de horeca, verzorgt. De keten is daarmee kort en open. Klanten kunnen van heel nabij zien hoe de dieren gehouden worden. De vooralsnog kleine omvang van de sector is daarbij uiteraard een voordeel.

5 Diergezondheid & Volksgezondheid

Bij herten kunnen verschillende ziekten voorkomen, die enerzijds vooral een bedreiging kunnen zijn voor de gezondheid van de herten zelf, anderzijds tevens een risico kunnen vormen voor andere diersoorten en de mens. In dit hoofdstuk worden een aantal ziekten besproken die in dit verband van belang zijn. Daarbij is geen uitgebreide aandacht geschonken aan ziekten die met name betekenis hebben voor de performance van de dieren zelf op het bedrijf, zoals kreupelheid (bedrijfsziektes of productieziektes). Wel komen ziekten aan de orde die een potentiële bedreiging kunnen zijn voor de hertenhouderij als economische tak.

Een vertegenwoordiger van de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders gaf aan dat het meest voorkomende gezondheidsprobleem bij edelherten parasitaire aandoeningen zijn (longworm en maagdarmwormen). Ter bestrijding daarvan wordt ongeveer 4 maal per jaar ontwormd met een voor runderen en kleine herkauwers toegelaten antiparasiticum.

Samenvattend

Met name mond- en klauwzeer, tuberculose en de brucelloses lijken ziekten te zijn die voor de dier- en volksgezondheid van belang zijn. De overige ziekten kunnen weliswaar voorkomen bij herten, maar eventueel geïnfecteerde dieren zullen geen rol spelen in de verdere verspreiding.

Nederland heeft officieel een ziekte-vrije status voor MKZ, tuberculose en brucellose. In Eu-verband zijn er ook voor herten regels voor de invoer van dieren vastgelegd in Richtlijn 92/65/EEG. Belangrijkste hieruit is dat de dieren moeten zijn geïdentificeerd en geregistreerd en dat ze vrij moeten zijn van tuberculose en brucellose. Herten mogen tevens niet afkomstig zijn uit gebieden waar mond- en klauwzeer aanwezig is. Als aan de regels wordt voldaan dan is het risico van insleep beperkt. Nederland heeft echter nog geen fysiek I&R-systeem.

Er bestaan geen specifieke diergeneesmiddelen voor herten. Er wordt gebruik gemaakt van diergeneesmiddelen voor runderen, schapen en geiten. Volgens de wet geldt zijn zowel de dierenarts als de veehouder verplicht om het diergeneesmiddelengebruik vast te leggen. In de praktijk komt het erop neer dat de hertenhouder de gebruikte middelen niet registreert.

5.1 Risico assessment van herten voor de diergezondheid en volksgezondheid

Herten zijn gevoelig voor een aantal ziekten, waarvoor ook andere herkauwers vatbaar zijn. Als zodanig kunnen ze een bedreiging vormen voor de andere sectoren, zeker als deze tezamen op één bedrijf voorkomen. Er zijn ook een aantal ziekten die vooralsnog als specifiek voor de herten worden beschouwd, maar waarvan de impact in feite nog niet helder is.

Belangrijke ziekten waarvoor herten evenals andere herkauwers gevoelig zijn:

Ziekten van grote betekenis

- Mond- en klauwzeer. Net als alle evenhoevigen zijn ook de hertachtigen gevoelig voor mond- en klauwzeer. De verschijnselen zijn bij edelhert en damhert betrekkelijk mild. Het ree laat veel ernstiger verschijnselen zien. Belangrijk is, zoals dat bij alle voor mond- en klauwzeer gevoelige dieren het geval is, dat herten eveneens een factor bij de verspreiding van het virus kunnen zijn. Bij bestrijdingspolitiecs zullen voor herten dan ook dezelfde maatregelen gaan gelden als voor andere evenhoevigen. Grote vrees bestaat in geval van uitbraken van mond- en klauwzeer voor het overslaan van de infectie naar en het handhaven ervan in de wilde evenhoevigenpopulaties. Het is dan immers uiterst onzeker of en wanneer de ziekte in deze populatie is uitgewoed en is verdwenen. Voor het management van een mond- en klauwzeerdreiging spelen herten alleen een rol als er bijvoorbeeld sprake is van importen van herten uit gebieden, waar de ziekte zich bevindt of blijkt te bevinden. Patronen van de verspreiding van mond- en klauwzeer zijn redelijk actueel bekend, waardoor exporten van dieren vanuit besmette gebieden in de meeste gevallen kunnen worden voorkomen. Voor die gevallen waar de uitbraak pas blijkt na de import, is een goed traceringsstelsel van essentiële betekenis.
- Brucellose. Zowel *Brucella abortus* Bang als *Brucella melitensis* komen bij herten voor. Beide infecties kunnen bij herten klinische verschijnselen, zowel acuut als chronisch, veroorzaken. Zowel abortussen als gewrichtsproblemen kunnen voorkomen. Herten kunnen daarnaast drager zijn van beide ziekteverwekkers. Nederland heeft de officieel brucella-vrije status voor beide ziekten, respectievelijk voor de rundveehouderij (Br. a. Bang) en voor de schapenhouderij (Br. Melitensis). Dit betekent dat deze ziekten van groot belang zijn. Eventuele dragers kunnen derhalve een groot risico voor de rundveehouderij en de schapenhouderij betekenen. Zeker bij importen van herten uit gebieden waarvan de brucellosestatus niet bekend is, is het noodzakelijk de dieren te testen op beide ziekten.
- Tuberculose. Bij herten wordt tuberculose veelal veroorzaakt door *Mycobacterium bovis* of *M. avium*. *M. avium* komt nog met enige regelmaat in Nederland voor. Nederland heeft officieel de ziektevrije status voor TBC (*M. bovis*). Sporadisch komen nog gevallen onder runderen voor. Net als voor de brucelloses kunnen herten, zonder controle, een bedreiging vormen voor deze ziektevrije status. Ook voor deze ziekten is het derhalve noodzakelijk de dieren bij import te testen, als ze afkomstig zijn van gebieden waarvan de status niet bekend is. Daarbij moet worden aangetekend, dat de vaststelling van de ziektevrije status gewoonlijk zal hebben plaatsgevonden door testen van de rundveepopulatie en niet van de aanwezige hertenpopulatie. In Michigan (VS) heeft men reeds enige tijd een zeer groot probleem met TBC bij, overigens wilde, witstaartherten. Mede oorzaak hiervan is, dat door bijvoeding enerzijds de hertenpopulatie veel groter is dan ecologisch verantwoord, en anderzijds de dieren ook nog in grotere concentraties voorkomen dan van nature. Dit laat zien dat in geconcentreerde populaties (zoals ook in hertenhouderijen bestaan) TBC dus kan uitgroeien tot een groot probleem, dat in het geval van Michigan ook de melkveehouderij bedreigt.
- Runderpest. Dit is een zeer ernstige ziekte van runderen, waarvoor ook andere herkauwers in meer of mindere mate gevoelig kunnen zijn. Ook herten kunnen de ziekte krijgen en eventueel verspreiden. Meer nog dan bij mond- en klauwzeer is bekend, waar zich de ziekte op dit moment bevindt. In verreweg de meeste gevallen zal import van deze ziekte door herten dan ook voorkomen kunnen worden.

Ziekten die zowel herten als andere dieren kunnen aantasten, maar zonder grote verspreidingsrisico's

- Miltvuur. De meeste dieren zijn min of meer gevoelig voor miltvuur. De ernst van de verschijnselen is verschillend. Evenals bij bijvoorbeeld runderen zijn herten zeer gevoelig, en treedt bij infectie snel ernstige ziekte en dood op. Miltvuur is alleen lokaal van betekenis. De oorzaak van miltvuur is in vrijwel alle gevallen het opgraven van miltvuursporen op een plaats waarin het (soms verre) verleden miltvuurkadavers zijn begraven. Een kadaver van een aan miltvuur gestorven dier kan op zijn beurt een belangrijke infectiebron vormen voor de omgeving. De sporen van de verwekker, *Bacillus anthracis*, kunnen heel lang in het milieu overleven. Belangrijk is dan ook dat bij een uitbraak van miltvuur de ziekte wordt aangegeven en het kadaver op verantwoorde wijze wordt verwerkt. Ook zullen op bedrijfsniveau hygiënische ingrepen nodig zijn. Verspreiding van de ziekte naar andere bedrijven en diersoorten zal in het algemeen geen groot risico zijn.
- Rabiës. Herten kunnen evenals een groot aantal andere dieren rabiës krijgen na een beet door een hondsdol dier (meestal een hond of een vos). In Nederland komt op dit moment geen rabiës voor, afgezien van enkele gerapporteerde gevallen bij vleermuizen per jaar. Zelden of nooit wordt melding gemaakt van overdracht van de infectie van vleermuizen naar andere diersoorten. Herten zullen tevens zeer zelden als infectiebron voor andere diersoorten fungeren. Rabiës is dan ook slechts van lokale betekenis.
- Pseudorabiës (ziekte van Aujeszky). Herten kunnen experimenteel met ziekte van Aujeszky worden geïnfecteerd. Ze ontwikkelen dan het ziektebeeld dat ook bij andere diersoorten wordt gezien, met ernstige neurologische verschijnselen en dood binnen twee dagen. Waarschijnlijk is, dat ze ook onder veldcondities, bij voldoende infectiedruk kunnen worden geïnfecteerd. Als risico voor import of verspreiding van deze ziekte spelen andere diersoorten dan varkens echter feitelijk geen rol. Nederland heeft voor de ziekte van Aujeszky de zgn. "artikel 9-status", de status van een land met een bestrijdingsprogramma. Dat betekent, dat extra eisen aan importen kunnen worden gesteld voor deze ziekte. Voor herten is dat echter niet van betekenis.

Ziekten die voor andere huisdiersoorten van betekenis kunnen zijn, waarbij vooral direct contact zou moeten worden verhinderd:

- IBR. Bij herten zijn antistoffen gevonden tegen diverse herpesvirussen, waaronder ook IBR. Dit is primair een ziekte van runderen, die (in Nederland) vooral ademhalingsverschijnselen (koeiengriep) veroorzaakt. In hoeverre herten een rol spelen bij de overdracht en verspreiding van de ziekte, is eigenlijk niet goed bekend. Wel is het zo, dat eenmaal geïnfecteerde dieren het virus hun leven lang bij zich dragen. Onder stressomstandigheden (strengere winters, voedselgebrek) kunnen de dieren het virus weer gaan uitscheiden. Op z'n minst theoretisch bestaat de mogelijkheid dat herten dan runderen weer kunnen besmetten. Herten ondervinden zelf geen enkel nadeel van het virus. Zij worden niet ziek van IBR. Tot anderhalf jaar geleden liep in Nederland een uitroeiingsprogramma op basis van vaccinatie met markervaccins. Dit programma is opgeschort na problemen met het vaccin. Wanneer het programma weer start, kan het van belang zijn om nader te kijken naar de rol die herten eventueel zouden kunnen spelen in de verspreiding. Voor schapen is dat overigens gedaan, en daarbij bleek het belang voor de verspreiding gering te zijn.
- BVD. Het virus kan bij herten voorkomen. Het is zowel bij edelherten als damherten aangetroffen. Klinische verschijnselen worden echter niet waargenomen. Van de epidemiologische cyclus van BVD op rundveebedrijven is op dit moment vrij veel bekend. Belangrijke infectiebron zijn kalveren die besmet worden geboren (dragere). Het is niet erg waarschijnlijk dat herten een belangrijke rol in het uitbreken van BVD op een rundveebedrijf spelen. Er bestaat in Nederland een vrijwillig BVD-bestrijdingsprogramma. Dit is gericht op het saneren van individuele bedrijven. Het risico dat herten hierin een afbreukrisico vormen lijkt vooralsnog gering.

- Paratuberculose. Evenals bij runderen, schapen en geiten veroorzaakt paratuberculose bij herten een chronisch ziektebeeld met vermagering en uiteindelijk de dood. Het wordt vooral gezien bij dieren tot zo'n twee jaar. Oudere dieren infecteren zich veel moeilijker. De verschijnselen zijn veelal maar vaag. Waarschijnlijk kunnen besmette dieren langere tijd bacteriën uitscheiden zonder verschijnselen. Op rundveebedrijven kan paratuberculose een groot probleem zijn, evenals op schapen- en geitenbedrijven. Bij schapen wordt paratuberculose in Nederland slechts zelden gezien, maar bij geiten des te meer. Ook bij rundvee wordt de ziekte op 40 tot 60 % van de bedrijven gevonden. Voor de rundveehouderij is een (vrijwillig) bestrijdingsprogramma in de maak. Door de aard van de ziekte is het heel moeilijk en duur om bedrijven vrij te maken van de ziekte. Het is niet geheel duidelijk of de *Mycobacterium avium* subsp. paratuberculosis bij herten hetzelfde type heeft als die bij bijvoorbeeld runderen of geiten. Er moet echter van worden uitgegaan, dat herten die met paratuberculose zijn besmet een potentiële besmettingsbron voor andere dieren kunnen zijn. Het is evenwel buitengewoon moeilijk om de besmetting bij herten vast te stellen. Bij klinische ziekte en speciaal bij sectie zijn de afwijkingen waar te nemen. Belangrijk om verspreiding van deze ziekte naar andere diersoorten te voorkomen is met name het verhinderen van contacten.
- Leptospirose. Bij herten worden verschillende soorten leptospiren gevonden, die ook klinische verschijnselen veroorzaken. Ook *Leptospira hardjo*, waartegen in Nederland een uitroeiingsprogramma loopt, komt bij herten voor. Geïnfecteerde herten kunnen voor deze ziekte een besmettingsbron voor runderen zijn, omdat de infectie indirect via de omgeving kan verlopen. Contacten tussen herten en runderen moeten derhalve worden voorkomen.

Overige ziekten

- Salmonellose. Bij herten worden diverse soorten *Salmonella* gevonden, die met name neurologische verschijnselen veroorzaken. Er zijn diverse soorten bij die ook bij andere diersoorten (en de mens) van belang zijn (o.a. *Salmonella typhimurium*). Net als in andere sectoren zou moeten worden gestreefd naar een zo laag mogelijke graad van besmetting. Er is echter over de mate van voorkomen onder herten in Nederland vooralsnog weinig bekend.
- Colibacillose. *Escherichia coli* komt in de darm van gezonde dieren voor. Onder bepaalde omstandigheden kan deze bacterie met name bij (heel) jonge kalveren ziekteverschijnselen met onder meer diarree en uitdroging, gevolgd door dood, veroorzaken. Ook van andere landbouwhuisdiersoorten is dit bekend. Het is niet zo, dat een dier dat aan de ziekte lijdt een risico vormt voor andere dieren in de koppel of andere diersoorten.
- Botulisme. Deze ziekte wordt veroorzaakt door het toxine van *Clostridium botulinum*, waarvan verschillende typen bestaan. Het toxine wordt vooral geproduceerd als de bacterie de kans krijgt onder zuurstofvrije (anaërobe) omstandigheden te groeien, vooral in kadavers. Bekend zijn botulisme-uitbraken bij watervogels in de zomer, of uitbraken als gevolg van vogelkadavers in graskuilen. De ziekte is niet besmettelijk, en herten spelen bij de verspreiding geen rol.
- Chronic wasting disease. Deze ziekte, die op dit moment vooral nog in de Verenigde Staten (vooral in Colorado en Wyoming) voorkomt, met een enkel geval in Canada en Groot-Brittannië, wordt vooral gekenmerkt door depressie en langzame vermagering van het dier. De ziekte is ongeneeslijk en het dier sterft onherroepelijk. De oorzaak van de ziekte is een prion. De ziekte is dus een TSE. De meeste gevallen die buiten de VS zijn gevonden, kunnen worden herleid tot contacten met de streek waar de ziekte vooral voorkomt. De prevalentie (mate van voorkomen) is erg laag, maar in de VS wordt het als een grote bedreiging voor de hertenhouderij gezien. Het is gevonden bij diverse soorten herten (muilnierhert,

wapiti, witstaarthert) en een aantal antilopesoorten. Er lijkt dus geen strikte species-barrière te zijn.

- Parasitaire worminfecties. Het intensief houden van herten, op vaak overbegraasde weiden, is gunstig voor het verloop van de biologische cyclus van helminthen. Het is bekend dat kruisinfecties tussen herten en runderen mogelijk zijn, maar de mate waarin dit gebeurt is laag.

Edelhert

Over het algemeen hebben edelherten een behoorlijke resistentie tegen worminfecties. Onder andere komt voor: de longworm *Dictyocaulus viviparus*, de meest belangrijke parasiet, maag-darm-wormen, en de zgn. weefselworm (*Elaphostrongylus cervi*). Longworminfecties komen vooral voor bij gespeende edelhertkalveren in de herfst en vroege winter. Op 9 maanden leeftijd hebben de meeste kalveren een resistentie ontwikkeld tegen longwormen. Gezonde dieren behouden deze resistentie. Kruisinfectie tussen runderen en herten is mogelijk, maar als dit gebeurt is het percentage dat werkelijk aanslaat laag. De ervaring bij edelherten geeft aan dat maagdarmwormen bij herten een kleiner probleem vormen dan bij runderen en schapen het geval is. De weefselworm is een van de meest voorkomende endoparasieten van de Centraal Europese edelherten. Onder bepaalde omstandigheden zijn runderen gevoelig.

Herten zijn zeer resistent tegen een infectie met de leverbot *Fasciola hepatica*. Leverbotinfecties worden meestal als toevallsbevindingen bij de slacht opgemerkt (Havermans, 1998).

Damhert

Het damhert staat sinds oudsher bekend als een wildsoort die in staat is veel weerstand te bieden tegen ziekten. Bij de intensief gehouden damherten blijken ziekte-uitbraken ten gevolge van parasitaire infecties inderdaad zeldzaam te zijn (Havermans, 1998).

5.2 Risico van insleep van ziekten

Zoals in de vorige paragraaf opgemerkt, is voor tuberculose, brucellose en mond- en klauwzeer met name oplettendheid nodig bij invoer van dieren. In EU-verband zijn onder andere voor herten, regels voor de invoer van dieren vastgelegd in Richtlijn 92/65/EEG. Deze richtlijn ("Richtlijn 92/65/EEG tot vaststelling van de veterinaire voorschriften voor het handelsverkeer en de invoer in de Gemeenschap van dieren, sperma, eicellen en embryo's waarvoor ten aanzien van de veterinaire voorschriften geen specifieke communautaire regelgeving als bedoeld in bijlage A, onder I, van Richtlijn 90/425/EEG geldt") bepaalt, dat herkauwers aan de volgende voorschriften moeten voldoen:

- De dieren moeten overeenkomstig artikel 3, lid 1, onder c), van richtlijn 90/425/EEG zijn geïdentificeerd (artikel 6). Artikel 3 van 90/425/EEG geeft aan, dat de Lidstaten erop toe moeten zien dat uitsluitend de in artikel 1 (van 90/425) bedoelde dieren en producten die voldoen aan de volgende voorwaarden voor het handelsverkeer mogen worden bestemd: zij moeten enerzijds overeenkomstig de vereisten van de communautaire voorschriften zijn geïdentificeerd en anderzijds zijn geregistreerd zodat het bedrijf, het centrum of de instelling van oorsprong of van tijdelijk verblijf is terug te vinden. Voor herten is in Nederland op dit moment overigens nog geen identificatie- en registratiesysteem operationeel.
- Het mogen geen dieren zijn die in verband met de uitroeiing van een besmettelijke ziekte moeten worden geruimd.
- Ze mogen niet ingeënt zijn tegen mond- en klauwzeer.
- Ze mogen niet afkomstig zijn van een bedrijf waar beperkende maatregelen vanwege een dierziekte op van toepassing zijn. Ze moeten op dat bedrijf geboren zijn of daar de laatste 30 dagen hebben verbleven.
- Ze moeten afkomstig zijn van een beslag dat officieel vrij is van tuberculose en brucellose. Eventueel mogen ze afkomstig zijn van een bedrijf dat dat niet is, maar dan moeten er de laatste 42 dagen geen verschijnselen van deze ziekten zijn

gezien, en moeten de aanwezige dieren met negatief resultaat getest worden op de beide ziekten.

- De bedrijven moeten regelmatig onderzocht worden overeenkomstig artikel 3 lid 3 van 90/425/EEG.

Voor invoeren uit derde landen geldt, dat die alleen mogen plaatsvinden uit landen die vermeld staan op een lijst. De landen op deze lijst moeten aangetoond hebben dat ze minimaal dezelfde gezondheidsgaranties moeten kunnen leveren als de lidstaten aan elkaar dienen te leveren.

Als aan de voorwaarden van de genoemde richtlijnen wordt voldaan, dan is het risico van insleep beperkt. Voor Nederland geldt wel, evenals waarschijnlijk voor een groot aantal lidstaten, dat een fysiek identificatiesysteem (nog) niet bestaat. Dit verdient zeker de aandacht.

Voor in het wild gevangen dieren die bestemd zijn voor hertenhouderijen, maar ook als ze bestemd zijn weer in het "wild" te worden uitgezet, is het eveneens nodig op de drie genoemde ziekten te testen. Voor mond- en klauwzeer geldt daarbij dat ze afkomstig moeten zijn uit een vrij gebied.

Voor brucellose in de rundveehouderij steunt de bewaking van de ziekte-vrij-status op jaarlijkse monsternames van alle runderen via melkmonsters dan wel via de zgn. winterbloedcampagne. In de schapenhouderij steunt de bewaking op een steekproef, genomen van dieren waarbij om diverse redenen bloed wordt afgenomen, onder andere vanwege de zwoegerziektebestrijding. Overwogen kan worden om de bewaking voor de beide brucellosevormen uit te breiden naar de hertenhouderij. Uitgaande van de eis dat geïmporteerde dieren brucellose-vrij moeten zijn gecertificeerd, en van het feit dat bij uitbraken typische verschijnselen zullen worden gevonden (abortus in gevorderde drachtigheidsstadia en bij meerdere dieren) kan de bewaking in het geval van herten beperkt zijn tot een nader te bepalen steekproef van met name oudere fokdieren, bijvoorbeeld bij de slacht, in combinatie met een aangifteplicht voor deze ziekte bij herten. Op deze wijze kan de blootstelling van de hertenpopulatie aan brucellose worden bewaakt, terwijl tevens acute uitbraken adequaat kunnen worden aangepakt.

De hertenpopulatie die in gevangenschap wordt gehouden is verhoudingsgewijs klein. Het programma zal dan ook overzichtelijk kunnen zijn. Wel is essentieel dat dieren terug te traceren zijn naar het bedrijf van herkomst. Een I&R-systeem is dus onontbeerlijk. Tevens moet worden bedacht, dat het niet alleen om de edelhertenbedrijven gaat, maar ook om de damherten die in hertenkampen worden gehouden. Ook van deze dieren worden er jaarlijks een aantal uitgeselecteerd die bemonsterd kunnen worden. Als blijkt dat de Nederlandse hertenpopulatie vrij is, kan worden overwogen om de bewaking na enige tijd te beperken tot bedrijven die met regelmaat importeren, en bedrijven waar naast herten ook andere diersoorten (schapen en/of runderen) worden gehouden.

De bewaking van de tuberculosestatus kan, net als dat bij andere slachtdieren gebeurt, plaatsvinden door de keuring in het slachthuis. Bij eventuele positieve bevindingen moet wel getraceerd kunnen worden naar het bedrijf van oorsprong.

Een apart probleem is nog de Chronic Wasting Disease. Deze ziekte komt nog zeer beperkt voor in de Verenigde Staten en Canada, maar wordt daar wel als een grote bedreiging gezien. Ook omdat het een TSE is, moet al het mogelijke worden gedaan om invoer van deze ziekte te voorkomen. Meest effectief is de invoer van gevoelige diersoorten uit de VS en Canada niet toe te staan. Onder meer in Denemarken wordt dit gedaan, overigens met een andere achtergrond, namelijk genetische "vervuiling" van de eigen hertenpopulaties (het Amerikaans edelhert, de wapiti of elk, kruist zonder problemen met de Europese. Aangezien deze herten veel groter zijn dan het Europese, kan het voor de hertenvleesproducenten aantrekkelijk zijn om kruisingen te gebruiken. Mocht, om welke reden dan ook, import van gevoelige dieren uit de VS en Canada wenselijk zijn, dan is nodig, dat de dieren vrij zijn van klinische verschijnselen van CWD en niet afkomstig zijn uit streken waar de ziekte voorkomt. Het eisen van

een certificaat met de garantie dat het dier CWD vrij is, is nog niet mogelijk aangezien er nog geen test bestaat die CWD bij een levend dier kan aantonen.

5.3 Diergeneesmiddelenregistratie

Er bestaan geen specifieke geneesmiddelen voor herten. Voor herten wordt waar nodig gebruik gemaakt van diergeneesmiddelen die voor runderen, schapen en geiten zijn toegelaten. Registratie van gebruikte diergeneesmiddelen wordt door de hertenhouder niet gedaan.

In de Diergeneesmiddelenwet wordt in Artikel 40 aangegeven, dat degene die bedrijfsmatig dieren houdt, verplicht is overeenkomstig de door Onze Minister gestelde regelen in een logboek aantekening te houden van de ontvangst en van de toepassing of voeding van bepaalde door de Minister van LNV aangewezen diergeneesmiddelen en gemedicineerde voeders (lid 2). Ook regelt de Wet in lid 3 van hetzelfde artikel, dat een dierenarts verplicht is, wanneer hij een diergeneesmiddel toepast waarvoor een wachttijd geldt, schriftelijk te verklaren welk diergeneesmiddel hij heeft toegepast, bij welke dieren, in welke hoeveelheid en welke wachttijd is voorgeschreven. Zowel voor de hertenhouder als voor de dierenarts geldt dus in feite wel een verplichting om het diergeneesmiddelengebruik vast te leggen.

In de praktijk wordt merendeels gebruik gemaakt van antiparasietenmiddelen, vooral tegen maag-darmparasieten. Wachttijden voor deze middelen zijn heel verschillend; van enkele dagen tot wel 4 weken. Het ligt dus voor de hand, dat ook voor de hertenhouderij de registratieplicht op het bedrijf en voor de dierenarts geldt.

In principe is gebruik van geneesmiddelen die voor andere diersoorten zijn bedoeld, wel mogelijk in de hertenhouderij, mits deze middelen vallen onder de zgn. Vrijstellingsregeling van de Diergeneesmiddelenwet. Ook is het alleen dan mogelijk, als er voor de te behandelen aandoeningen geen toegelaten diergeneesmiddelen voor herten beschikbaar zijn. Hierbij moet rekening worden gehouden dat door het iets andere verteringssysteem bij herten, de wachttijd kan verschillen van die van andere herkauwers.

6 Slachten en garanties t.a.v. hertenvlees

In dit hoofdstuk wordt de manier van slachten besproken, de Nederlandse regelgeving op het gebied van vleeskeuring en etikettering en de ontwikkeling op het gebied van keurmerken.

Samenvattend

Zowel in Nederland als in de rest van Europa worden herten hoofdzakelijk op het hertenbedrijf gedood. In Groot Brittannië hebben grote bedrijven een eigen abattoir. In Nederland wordt er centraal geslacht, gekeken wordt naar de mogelijkheden van een erkend slachthuis op het bedrijf zelf. Het bedrijf zal een keuze moeten maken tussen een "grote" erkenning (export mogelijk) of een erkenning met geringe capaciteit (vergelijk met zelfslachtende slager)

De keuring van hertenvlees, uitgevoerd door de RVV, is vergelijkbaar met de keuring die bij roodvlees gebruikelijk is. Er wordt bij herten niet extra gecontroleerd op residuen van diergeneesmiddelen. Wel vindt monstername plaats in het kader van het Nationaal Plan residuen. Het rechtstreeks leveren van wild (hert) door jagers aan restaurants valt onder het toezicht van de Keuringsdienst van Waren. De Keuringsdienst van Waren heeft geen apart controleprogramma voor hertenvlees. Zonodig worden extra eisen gesteld, zoals bijvoorbeeld aangescherpte wetgeving bij het leveren van wilde zwijnen door de jager aan het restaurant, ter voorkoming van besmetting door trichinella.

Een knelpunt voor de RVV is de definitie van gehouden herten, zoals beschreven in het Besluit productie en handel vers vlees (Vleeskeuringswet) en de Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren. In de praktijk voert de RVV op verzoek een levende keuring uit bij herten afkomstig uit commerciële houderijen, kinderboerderijen en het zgn. boerenhert. Vlees afkomstig van het boerenhert wordt bij goedkeuring voorzien van hetzelfde (ovale) keurmerk wat bij runderen en schapen is voorgeschreven. Vlees afkomstig van een in het wild geschoten hert wordt na goedkeuring voorzien van een vijfhoekig keurmerk.

Ook de Warenwet schrijft voor dat bij wild, de diersoort en de gebruikelijke benaming van dat deel van het vlees dient te worden weergegeven. Vanuit de vereniging wordt nagedacht over de invoering van een apart merk (naast het wettelijk voorgeschreven keurmerk) om de status van het product weer te geven.

6.1 Slachten in Nederland

De aangesloten hertenhouderijen bij de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders slachten gezamenlijk. De voor de slacht bestemde dieren worden in het algemeen tussen de 2 en 3 jaar leeftijd geslacht.

Er is een hertenhouder die koppels herten van de andere aangesloten bedrijven koopt. Deze hertenhouder zorgt voor het slachten en verkoopt een deel van het hertenvlees (na bewerking door de slager) aan dezelfde hertenhouders terug voor de aan huis verkoop. Er wordt gestreefd naar een koppel van minimaal 6 dieren voor het slachten. Per slachtproces is de maximale groeps grootte 12 herten. Er kunnen echter wel meerdere groepen achter elkaar geslacht worden. Het slachten gebeurt in een gewoon slachthuis op een aparte slachtlijn. Het doden van de herten gebeurt op het bedrijf zelf. Na een levende keuring door de RVV worden de dieren met een geweer gedood. Direct hierna gaan de dieren naar het slachthuis (met verklaring RVV),

waarna ze weer terugkeren in de vorm van karkassen. De hertenhouder heeft een eigen slager in dienst, die het vlees verwerkt.

6.2 Slachten in het buitenland

In de meeste landen is de methode van slachten van gekweekt grofwild wettelijk vastgelegd of is er een wet in voorbereiding. In EU-landen vormt richtlijn 91/495 de basis voor deze wet. Bij invoer van vlees uit derde landen moet ook aan deze richtlijn zijn voldaan. Door de EU is in de lidstaten een onderzoek uitgevoerd om te inventariseren of aan de voorwaarden van de richtlijn is voldaan. Het eindrapport is nog niet gepubliceerd.

Methode van slachten is voor de damherten en edelherten gelijk. In Denemarken, Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië, Italië, Noorwegen, Polen, Slowakije en Zweden worden de herten op het bedrijf gedood met een geweer of pin, in Hongarije wordt gebruik gemaakt van een bijl. In Groot-Brittannië zijn grote bedrijven voorzien van een eigen abattoir. Voor de Tsjechische Republiek en Spanje wordt de slachtmethode niet genoemd, waarschijnlijk doordat er zo weinig herten geslacht worden. In België wordt evenals in Nederland, om redenen van dierenwelzijn toegestaan dat, de dieren op het bedrijf worden gedood (Sobry, RUG België).

6.3 Garanties t.a.v. hertenvlees

6.3.1 Vleeskeuring (herten) in Nederland

De Nederlandse wetgeving staat toe dat gekweekt wild op de plaats van oorsprong wordt gedood en verbloed. In de hertenhouderij kan het slachten dus zowel op het bedrijf plaatsvinden (doodschieten) als in een slachthuis. Indien herten levend aankomen op het slachthuis, worden de dieren elektrisch verdoofd en vervolgens door een halssteek verbloed. Zijn de dieren voor het vervoer gesedeerd, dan geldt er een wachttijd. De lengte van de wachttijd is afhankelijk van het gebruikte middel. Voor de wachttijd hebben de slachthuizen veelal een weide, waarin de dieren verzameld worden. De ante mortem keuring door de RVV kan dan tevens op het slachthuis plaatsvinden.

Bij de vleeskeuring van herten moet onderscheid worden gemaakt tussen herten die leven in de vrije wildbaan en herten afkomstig uit houderijen etc.

Voor de eerste categorie geldt als basis de Europese richtlijn 92/45/EEG (richtlijn inzake gezondheidsvoorschriften en veterinaire rechtelijke voorschriften voor het doden van vrij wild en het in de handel brengen van vlees van vrij wild). Het vlees van deze dieren, die o.b.v. de Jachtwet (straks Flora- en Faunawet) worden gedood, komt via EG-erkende wildverwerkende bedrijven in de handel. De RVV houdt toezicht in dit circuit. In de wetgeving is het toegestaan dat de jager (beperkt) rechtstreeks aan de eindverbruiker mag leveren. Onder eindverbruiker wordt tevens verstaan horeca en instellingen. In dit rapport wordt dit niet verder uitgewerkt.

Voor de tweede categorie geldt als basis de Europese richtlijn 91/495/EEG (richtlijn inzake gezondheidsvoorschriften en veterinaire rechtelijke voorschriften voor de productie en het in de handel brengen van konijnenvlees en vlees van gekweekt wild). De implementatie van deze richtlijn in de Nederlandse wetgeving heeft plaatsgevonden in dezelfde wetgeving waarin de voorwaarden voor het slachten en verwerken van de landbouwhuisdieren zijn opgenomen.

Dit betekent dat de RVV is belast is met de erkenning van slachterijen en uitsnijderijen die hertenvlees verwerken. Voor de keuring van hertenvlees wordt in grote lijnen dezelfde procedure gevolgd als voor vlees van bijvoorbeeld runderen en schapen.

Hieronder worden enkele voor dit rapport belangrijke aspecten uit de richtlijn 91/495/EEG kort besproken.

Artikel 2 geeft als definitie van gekweekt wild:

Niet als huisdier beschouwde landzoogdieren of vogels, die niet worden vermeld in artikel 1, lid 1, van Richtlijn 64/433/EEG, noch in artikel 1 van Richtlijn 71/118/EEG, maar die worden gehouden als huisdieren. Niet-gedomesticeerde zoogdieren die leven op een afgesloten gebied onder soortgelijke omstandigheden ten aanzien van vrijheid als wild worden evenwel niet als gekweekt wild beschouwd;

Artikel 6 staat toe vlees van gekweekt wild afkomstig van tweehoevige niet-gedomesticeerde landzoogdieren te slachten (hier betekent slachten: doden en verbloeden) op de plaats van oorsprong, indien voldaan wordt aan de voorwaarden gesteld onder artikel 6.

In het kort komen de voorwaarden beschreven in artikel 6 erop neer dat de eigenaar van de dieren een verzoek moet indienen bij de officiële dienst (=RVV), en er ter plekke een veterinaire levende keuring moet plaatsvinden. Zonodig moeten de dieren in een kraal bijeen worden gedreven.

Voor dieren die niet levend kunnen worden vervoerd zonder risico's voor de begeleider of in het verband met het welzijn van de dieren, bestaat de mogelijkheid dat deze op het bedrijf van oorsprong kunnen worden gedood (zonodig met de kogel). Hieraan zijn voorwaarden verbonden, zoals een aparte ruimte voor het doden en verbloeden en dat de gedode dieren (vergezeld van een verklaring van de RVV) na het slachten zo snel mogelijk naar het slachthuis moeten worden vervoerd.

Artikel 11 stelt dat de Lid-Staten erop toe moeten zien dat de gezondheidstoestand van het gekweekte wild in op hun grondgebied gelegen bedrijven op gezette tijden wordt onderzocht.

Voor de dieren die in het wild geschoten worden, stelt richtlijn 92/45 de eisen. Deze richtlijn behandelt alle soorten wild. Ten aanzien van herten is geregeld, dat dieren in de huid mogen worden getransporteerd, en dat de borstorganen, lever, milt en nieren aanwezig moeten zijn voor de beoordeling door de keurmeester. Het goedgekeurde vlees wordt voorzien van een vijfhoekig keurmerk. Verder houdt de RVV toezicht op de verwerking. Wanneer jagers het wild rechtstreeks levert aan een eindgebruiker, bijvoorbeeld aan een restaurant, dan wordt in principe een dergelijk dier niet door de RVV gezien. De Keuringsdienst van Waren is verantwoordelijk voor het toezicht op dit circuit. Bij navraag bij de Keuringsdienst van Waren bleek dat deze dienst niet specifiek naar hertenvlees kijkt.

Jagers kunnen ook aan particulieren leveren. Dan vindt helemaal geen keuring of controle plaats. De richtlijn staat in principe toe dat jagers zelf een oordeel kunnen vormen over de toestand van de organen: een globale beoordeling of de organen al of niet in orde zijn zou dan mogelijk moeten zijn. In Nederland is deze mogelijkheid (nog) niet uitgewerkt. In de praktijk hoort de RVV het meestal wel als er in het veld zaken niet goed waren aan de geschoten dieren.

Bij invoer mag het wild ook in de huid worden aangevoerd, met daarbij een certificaat waarin wordt verklaard dat de beoordeling van de organen heeft plaatsgevonden en geen afwijkingen zijn geconstateerd.

De regelgeving omtrent de keuring van hertenvlees is vastgelegd in de Regeling Keuring en Handel in Vleesproducten en het Besluit Productie en Handel Vers Vlees. Voor niet-gehouden wild zijn de regels aanmerkelijk anders. In de praktijk komt de RVV overigens problemen tegen met de definitie van gehouden en niet-gehouden dieren. Wanneer de dieren niet-gehouden zijn, vallen ze onder de Flora- en Faunawet, anders onder de Vleeskeuringswet en de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren. Het verschil is echter heel onduidelijk. Als een oppervlaktegrens geldt, dan zijn herten die gehouden worden in wildbanen die onder die grens liggen, te beschouwen als gehouden. Dan moet er bijvoorbeeld levende keuring voor het slachten plaatsvinden. Dit is echter fysiek onmogelijk uit te voeren.

Een zelfde situatie doet zich overigens voor bij een aantal andere diersoorten. Runderen en paarden worden tegenwoordig als begrazers van natuurterreinen gebruikt. Ook hier stuit de RVV op het probleem dat deze dieren formeel onder de GWWD, de Vleeskeuringswet en de Destructiewet vallen, terwijl ze niet kunnen worden beschouwd als gekweekt grof wild in de zin van richtlijn 91/495/EEG. Ook de

toepassing van allerlei veterinaire regelgeving stuit op grote problemen. Te denken valt aan de identificatie- en registratieregelgeving.

Keurende instanties

De Keuringsdienst van Waren heeft geen apart controleprogramma voor hertenvlees. De Keuringsdienst van Waren geeft aan geen aanwijzingen te hebben dat herten zoönosen bij zich dragen die gevaar opleveren bij consumptie. Dit in tegenstelling tot het vlees van wilde zwijnen dat besmet kan zijn met trichinella, wat wel een risico met zich meebrengt bij consumptie.

6.3.2 Etikettering

In het wild levende herten vallen in de Warenwet onder de Verordening van 25 augustus 1982. In de Warenwet vallen herten onder wild. Wild staat omschreven als alle gedode, voor menselijke consumptie geschikte soorten zoogdieren en gevogelte, die in het vrije veld plegen te leven.

Art 10 van de Warenwet

Het verkopen van wild of delen ervan aan particulieren moet onder de benaming van de betreffende diersoort. Indien delen van het wild ter verkoop aan particulieren wordt aangeboden dient bovendien de in het handelsverkeer algemeen gebruikelijke benaming van dat deel te worden aangegeven.

Art 12 van de Warenwet

Aanduidingen in woord en beeld, die doordat ze onjuist of onvolledig zijn of een onjuiste indruk wekken, misleidend zijn met betrekking tot de aard of eigenschappen, de samenstelling, de oorsprong of herkomst, de hoeveelheid, de wijze van bereiding, het gebruik of de houdbaarheid van vlees van wild of konijnen, mogen niet worden gebezigd.

Gekweekte herten vallen onder Richtlijn 91/495/EEG van de Raad van 27 november 1990 inzake gezondheidsvoorschriften en veterinairerechtelijke voorschriften voor de productie en het in de handel brengen van konijnenvlees en vlees van gekweekt wild. Het wettelijk voorgeschreven keurmerk voor vlees van gekweekte herten is een ovaal met daarin onder elkaar vermeldt: NL, het erkenningsnummer van het bedrijf, de letters EEG.

6.3.3 Keurmerken

De Vereniging van Nederlandse Hertenhouders heeft de intentie een ketengarantiesysteem gebaseerd op HACCP op te zetten. Of dit nu gekoppeld wordt aan een keurmerk of dat er een bepaalde code (per koppel / bedrijf) op het vlees komt staan is nog niet duidelijk. Wel komt op de verpakking te staan van welke fokker het dier afkomstig is.

Voor de hertenhouderij biedt het werken onder een biologisch label ook mogelijkheden. Door de aard van de houderij vergt de overstap naar biologisch relatief weinig inspanningen (Sobry, RUG België). Binnen de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders wordt de meerwaarde van deze overstap niet gezien. Er wordt zelfs gedacht dat het verschil van samenstelling van "biologisch" gras (door andere bemesting) een achteruitgang van de vleeskwaliteit tot gevolg heeft. België heeft één biologische hertenhouder. ABEC, de Vereniging van Fokkers voor Hertachtigen in de Benelux wil zich inzetten voor een keurmerk voor deze hertenhouder. ABEC is vooral gericht op de hertenhouderij in België.

7 Dierenwelzijn

Dit hoofdstuk beschrijft aspecten die van invloed kunnen zijn op het welzijn van het hert. Met name het edelhert en het damhert worden eruit gelicht, omdat dit de meest voorkomende herten zijn die in de hertenhouderij worden gehouden. De houderijsystemen en het transporteren van herten komen aan de orde. Het hoofdstuk wordt afgesloten met misstanden, die vermeld zijn door de Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming.

Samenvattend

Uit literatuur komt dat de vluchtdrempel bij herten in gevangenschap wel kan worden vergroot door gewenning, maar dat het vluchtgedrag nooit helemaal zal verdwijnen. Tussen de verschillende hertenfamilies bestaat er wel verschil in karakter. Zo is het edelhert gemakkelijker in de omgang dan het damhert en kan het zelfs relatief tam worden. De Vereniging van Nederlandse Hertenhouders maakt gebruik van het edelhert en zij deelden mee dat de herten na gewenning zeer rustig zijn.

De vereniging heeft als doelstelling de herten zo natuurlijk mogelijk te huisvesten. Zomers lopen de dieren buiten in een koppel van zo'n 40 dieren (20 – 25 dieren per ha) en 's winters worden ze binnen gehuisvest. Dit komt overeen met de houderijsystemen in de rest van Europa. Wel hebben de hertenhouderijen in het buitenland een kleinere bezettingsgraad (4 – 8 edelherten per ha). In België is de richtlijn 20 herten per ha en door Van der Kolk et al. (1994) wordt een bezettingsgraad van 22 edelherten per ha aanbevolen. Onder natuurlijke omstandigheden zijn roedels van 27 stuks waargenomen. Deze roedels bestaan dan overwegend uit hinds. In de winter worden de Nederlandse herten binnen in groepen gehuisvest. De voornaamste reden hiervoor is de hogere onderste kritische temperatuur bij herten in vergelijking met schapen en runderen. Dit is de temperatuur waarbij herten zich nog net comfortabel voelen. In de praktijk houdt dit in dat herten zelfs in een gebied met relatief milde weersomstandigheden in de winter beter af zijn indien zij binnen gehuisvest worden of voldoende beschutting hebben.

Behalve dat alle hertenhouders groepshuisvesting hebben is er veel variatie. Ook in het buitenland varieert de huisvesting van herten enorm. Er bestaan geen strikte regels binnen de individuele landen. Wel heeft Engeland vanuit het ministerie van landbouw een code van aanbevelingen voor het welzijn van gehouden herten opgesteld. De LID maakt melding van 1 misstand bij de binnenhuisvesting van herten op een commercieel bedrijf. Hierbij moet rekening gehouden worden, dat de LID pas onderzoek instelt na melding van publiek.

Wat betreft stress ten gevolge van transport van herten spreken literatuur en praktijk elkaar tegen. In de praktijk wordt vanuit de vereniging gemeld dat edelherten zich probleemloos laten transporteren. Engels onderzoek (Game farming in Europe, 1993) toont aan dat herten stress ondervinden tijdens transport en dat het vele uren duurt voordat de dieren hersteld zijn. In Nederland zijn de transportafstanden voor herten relatief kort. Transport van fokdieren uit Engeland duurt zo'n 7 uur.

7.1 Omgang met herten

Herten lijken ogenschijnlijke rustige dieren, maar kunnen onder bepaalde omstandigheden (herten in bronstijd, hinds met kalveren) zeer agressief gedrag vertonen. Bij de omgang met herten moet men altijd op de hoede zijn voor hun snelheid, behendigheid en onvoorspelbaar gedrag. Herten zullen in alle rust benaderd moeten worden. Aanbevolen wordt beschermende kleding te dragen (helm,

scheenbeschermers en schoenen met stalen neuzen). Voor de omgang met mannelijke herten geldt:

- nooit alleen met ze werken;
- geen dwang gebruiken, zeker niet als ze staan te staren of te tandenknarsen. Vaak geven rust en geduld uiteindelijk wel resultaat;
- probeer bij het geven van injecties altijd met de zij naar het dier toe te staan;
- indien tijdens het bronstseizoen handelingen moeten worden verricht, moeten de herten worden verdoofd.

Goed management houdt in, het minimaliseren van stress en het goed kijken naar de conditie van de dieren, waarbij vooral de kleur van de haarvacht een belangrijke indicator is.

7.2 Huisvesting herten

7.2.1 Houden van herten in Nederland

In Nederland lopen herten voornamelijk buiten. Daarbij wordt een bezettingsgraad van 20 tot 25 herten per hectare gebruikt. Het overgrote deel van de herten wordt gehouden op voormalige wat kleinere rundveebedrijven. In de winter wanneer de weersomstandigheden slecht zijn (weide een grote modderpoel) worden de herten binnen gehuisvest.

Binnen worden de dieren in groepen gehuisvest (op stro) met een koppelgrootte van zo'n 40 dieren. Wanneer de ruimte kleiner is, wordt het koppel gesplitst. Soms is het koppel iets groter dan 40 dieren. In dat geval is het beter iets meer dieren op een zelfde oppervlakte te hebben, dan een paar dieren in een nieuw koppel (meer stress) te plaatsen. In Nederland bestaan er geen richtlijnen (Duitse richtlijnen zeggen 1,5 – 3 m² per hert) voor de benodigde oppervlakte per dier, wel wordt als maatstaf vaak gehanteerd, dat er voldoende ruimte moet zijn om alle dieren tegelijk te laten eten. Vanuit het Engelse ministerie van landbouw (thans Department of Food and Rural Affairs) is een code van aanbevelingen voor het welzijn van gehouden herten opgesteld. In deze code staat over huisvesting, dat de herten gehouden moeten worden in kleine groepen van 10- 15 dieren van gelijk gewicht en grootte. Mannelijke herten met geweien moeten individueel gehuisvest worden. De oppervlakte per dier is afhankelijk van de leeftijd, geslacht en gewicht van de dieren. Er moet voldoende ruimte zijn om de herten tegelijk te laten eten, zodat ongewenste voercompetitie wordt voorkomen. (MAFF, 1993)

7.2.2 Houden van herten in het buitenland

De huisvesting van herten varieert enorm. Er bestaan geen strikte regels of adviezen binnen de individuele landen. Over het algemeen worden de herten buiten gehouden, in een bezettingsgraad van 4 tot 8 herten per hectare. Gedurende de winter worden in een aantal landen (Tsjechische Republiek, Denemarken, Frankrijk, Groot-Brittannië, Polen, Portugal en Spanje) de jaarlingen binnen gehaald. Dit gebeurt om verschillende redenen zoals, bescherming van de weiden, lagere kosten in voer en het tam maken van de jonge dieren.

In de literatuur zijn wel enige richtlijnen te vinden voor zowel het binnen als buiten houden van herten. Voor de huisvesting binnen en buiten worden de herten met gespeende kalveren, de jaarlinghinden, de jaarlingherten en de volwassen herten vaak in aparte groepen gehouden. Voor groepshuisvesting in stallen hangt de oppervlakte per dier af van de leeftijdsgroep.

Tabel 4 Benodigde oppervlakte per edelhert (opgedeeld in leeftijd en geslacht) bij *groepshuisvesting binnen*.

Leeftijdsgroep	oppervlakte per dier in m ²
kalveren (5 maanden)	2
kalveren (9 maanden)	3
volwassen hinden	4
volwassen herten	5

Groepen dienen zoveel mogelijk hetzelfde qua samenstelling gehouden te worden en voor de groepsgrootte wordt 10-15 dieren per groep geadviseerd. Om problemen in de groep te voorkomen wordt aanbevolen het voer op verscheidene punten aan te bieden.

Wat beweiding betreft wordt voor jaarling-edelherten een dichtheid van 22 dieren per hectare aangegeven. (Van der Kolk et al., 1994)

7.2.3 Houden van herten in België

Uit een artikel van de Belgische universiteit in Gent (Sobry, RUG België) blijkt dat de hertenhouderij in België gezien wordt als een absoluut grondgebonden teelt, met een bezetting van maximaal 10 hinden met hun nakomelingen per hectare, in totaal maximaal 20 dieren per hectare. In de winter worden de herten veelal binnen in groepshuisvesting gehouden met een uitloop naar een kleine weide. Het enkel houden van dieren op stal zou teveel stress geven. Als voornaamste reden voor het opstallen wordt het kapotlopen van de weide gegeven.

7.3 Transport

7.3.1 Transport van levende herten

Wat betreft stress ten gevolge van transport van herten spreken literatuur en praktijk elkaar tegen. In de praktijk wordt vanuit de Vereniging gemeld dat edelherten zich probleemloos laten transporteren. Engels onderzoek (Game farming in Europe, 1993) toont aan dat herten stress ondervinden tijdens transport en dat het vele uren duurt voordat de dieren hersteld zijn. Ook in overig geraadpleegde literatuur wordt veel aandacht besteed om stress tijdens en vlak voor en na het transport te voorkomen. Zo zou het raadzaam zijn de dieren tijdens schemer of duisternis te transporteren, omdat gedempt licht de herten rustiger maakt (van Dijk, 1991, van der Kolk, 1994, Reinken, 1987)).

Uit een gesprek met de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders blijkt dat transporten plaats vinden voor de invoer van fokmateriaal (uit Engeland, reistijd ongeveer 7 uur), of voor transport van slachtdieren naar een centraal hertenbedrijf. Slachtdieren blijven na aankomst, een aantal weken (tot 4 weken) op het bedrijf, voordat met slachten wordt begonnen. Dit heeft te maken met vraag en aanbod, maar ook met het terugkeren van de rust in de koppel voor het slachten.

7.3.2 Juiste tijd voor transport van fokdieren

De beste tijd om herten te transporteren is na de bronst tot aan maart, dan zijn de dieren het rustigst. Transport van hoog drachtige hinden moet vermeden worden. De door transport veroorzaakte stress kan leiden tot abortus of moeilijkheden tijdens het kalven. Transport vlak voor de bronst moet zoveel mogelijk worden voorkomen. Transport vlak voor de bronst kan leiden tot een hoog percentage onvruchtbare dieren en zelfs tot de dood. Gedurende de bronsttijd zijn de herten zeer gestrest. Extra aandacht moet geschonken worden aan het transporteren van kalveren. Bij het transport van hertenkalveren moet rekening gehouden worden met de grotere vatbaarheid voor stress en veranderingen in voer (Reinken, 1987).

7.3.3 Transportbewegingen

Over het jaar 2000 hebben de volgende im- en exporten van (overige herkauwers/ damherten) plaatsgevonden. Export van 6 damherten en 4 (overige herkauwers/ damherten) naar Spanje. Import van 501 edelherten vanuit Engeland en 10 (overige herkauwers/ damherten) uit Ierland en 2 (overige herkauwers/ damherten) uit Engeland. De enige informatie die er voor Nederland is van transporttijden, is de transportduur van de herten die uit Engeland komen. Dit komt op een zeven uur. Overige hertentransporten binnen Nederland, zijn de transporten van een hertenhouderij naar het centrale bedrijf waar de dieren geslacht worden. Bij herten gelden overigens dezelfde transportregels als voor ander vee.

7.4 Slacht en welzijn

Het merendeel van de herten wordt op het bedrijf gedood. De basis is hier de richtlijn 93/119/EG (richtlijn inzake de bescherming van dieren bij het slachten of doden). Voor het doden d.m.v. de kogel, welke mag worden gebruikt bij verschillende diersoorten, met name gekweekt grof wild en hertachtigen, is toestemming van de bevoegde autoriteit (RVV) nodig. De RVV moet er op toezien dat de methode door bevoegd personeel en met inachtneming van de algemene bepalingen (bij het buiten een slachthuis doden van gekweekt grof wild mag de afstand tussen dier en schutter ten hoogste 25 meter bedragen) van artikel 3 van de onderhavige richtlijn wordt toegepast.

Van aantasting van het welzijn van de herten is hier geen sprake, omdat de dieren geschoten worden in eigen omgeving. Wel vindt er binnen de vereniging centraal slachten plaats. De te slachten herten worden getransporteerd naar 1 bedrijf, waar ze een tijdje verblijven alvorens op het bedrijf gedood te worden. Hier kan mogelijk het transport het welzijn van de dieren aantasten, maar niet het doden op zich.

Daarnaast zijn er ook nog herten die op het slachthuis gedood worden. De herten worden hier elektrisch verdoofd en door een halssteek verbloed. Deze manier van doden en de omgeving waar het doden plaatsvindt is stressvoller dan het doden op het bedrijf.

7.5 Herten zo natuurlijk mogelijk houden

De Vereniging van Nederlandse Hertenhouders willen de herten op een zo natuurlijk mogelijke manier houden. Dit is terug te vinden in de huisvesting en in het voedsel.

Voedsel

In de hertenhouderij wordt er naar gestreefd de dieren zo natuurlijk mogelijk te voeren. Het hoofdvoer is jong mals gras. Volgens de vereniging is het van belang dat het gras jong is, wanneer het gras ouder is en meer ruwe celstof bevat kunnen herten het namelijk veel minder goed verteren. Dit zou zijn weerslag vinden in de productie. Uit de literatuur blijkt echter dat edelherten structuurrijk ruwvoer zoals heide en boombast gingen eten nadat zij grote hoeveelheden licht verteerbaar voedsel, zoals jong gras en bijgevoerd krachtvoer hadden gegeten (Groot – Bruinderink, 1999). Het edelhert zit tussen een snoeier en een grazer in. De snoeier heeft naar verhouding een kleine netmaag/ pens met een hoge doorstroomsnelheid, waardoor het voor hem belangrijk is om gemakkelijk verteerbaar voedsel te eten. Grazers hebben een grote pens en zijn gespecialiseerd in de vertering van laag kwaliteit voedsel. De pens is ook anders gebouwd dan die van een snoeier en is aangepast om de doorstroomsnelheid van het voedsel te vertragen, dit omdat het gisten van het laag kwalitatieve voedsel nu eenmaal tijd vergt. Edelherten kunnen zich redelijk aanpassen en zijn daarom in staat om over te schakelen op een laag kwalitatief voedselaanbod.

Naast het gras krijgen de dieren in de winter kuilgras en snijmaïs gevoerd. Indien voorradig wordt het snijmaïs gemengd met noten (kastanjes, eikels, beukennotjes). Met snijmaïs moet men wel voorzichtig zijn, omdat de kans bestaat dat bij teveel maïs het vlees ernaar gaat smaken. Ook valappels worden aan de dieren verstrekt. Het hele

jaar door wordt er brok gevoerd, maar dit zijn zeer kleine hoeveelheden en is enkel bedoeld om de dieren tam te krijgen.

In de winter hebben de herten veel meer voer nodig (om de lichaamstemperatuur op peil te houden) dan in de zomer. De bokken kunnen tijdens het bronstseizoen soms wel de helft aan lichaamsgewicht verliezen.

Huisvesting

Een overeenkomst met het leven in de natuur is, dat in de houderij de herten ook in koppels worden gehouden. Koppels (roedels) in de natuur zijn kleiner dan op het bedrijf. In de natuur bestaat een koppel uit familieleden, op het bedrijf zal dit niet het geval zijn. Belangrijk verschil met de samenstelling van roedels in de natuur is, dat, zeker op de grotere bedrijven, veelal leeftijdsgroepen zullen worden geformeerd. In de natuur bestaan de kaalwildroedels, zoals aangegeven, uit een hinde met haar vrouwelijke nakomelingen van verschillende leeftijden en mannelijke kalveren. Daarnaast bestaan roedels van volwassen mannelijke dieren, die in de bronsttijd uiteenvallen. Op bedrijven zullen wel de mannelijke en vrouwelijke dieren in aparte groepen worden gehouden, maar zullen de groepen vaak uit dieren van ongeveer dezelfde leeftijd bestaan.

In Nederland lopen de herten, zolang de weersomstandigheden het toelaten buiten, wel op een veel kleiner gebied dan in de natuur. In de winter worden de herten binnen gehuisvest.

In principe kunnen herten het zonder huisvesting stellen. Het is echter gebleken, in tegenstelling tot wat de meeste mensen denken, dat hun overlevingsvermogen beslist niet optimaal is. Een van de redenen dat herten met name in de winter (ook in buitenland) binnen worden gehouden is de hogere onderste kritische temperatuur (temperatuur waarbij de herten zich nog net comfortabel voelen) in vergelijking met runderen en schapen (zie tabel 5).

Tabel 5 Berekende onderste kritische temperaturen voor edelherten, schapen runderen bij twee verschillende windsnelheden.

Windsnelheid	Edelherten	Schapen	Runderen
10 m/min.	+5°C	0 °C	- 5 °C
250 m/min.	+15°C	+12 °C	+6 °C

(Fletcher 1982)

In de natuur hangen overlevingskansen van herten er vanaf of zij voldoende beschutting kunnen vinden in slechte weersomstandigheden. Gesteld kan worden dat herten zelfs in een gebied met relatief milde weersomstandigheden in de winter, er beter vanaf zijn indien zij binnen worden gehuisvest of voldoende beschutting hebben (van Dijk, 1991).

7.6 Verwijderen van geweien

In de hertenhouderij behouden de slachtbokken het gewei en wordt bij de dekbokken het gewei verwijderd. Dit wordt gedaan uit veiligheidsoverwegingen; een volwassen hert met een volgroeid gewei kan gevaarlijk zijn voor de verzorger. Dit verwijderen gebeurt pas al het gewei volgroeid en geveegd (van de huidlaag (of bast) ontdaan) is. Dan pas is het gewei hard en gevoelloos en kan het onder verdoving worden afgezaagd.

7.7 Misstanden in de hertenhouderij

De Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming (LID) geeft aan tot nu toe niet veel onderzoek verricht te hebben naar de commerciële hertenhouderij. Een groot gedeelte van de onderzoeken die de LID verricht, vinden plaats naar aanleiding van meldingen van het publiek. Aangezien de meeste hertenhouderijen niet zichtbaar zijn vanaf de openbare weg, ontvangt de LID hierover zelden meldingen. In de

voorbijgaande 2 jaar zijn er 2 meldingen geweest. In 2000 is er een bezoek gebracht aan een commerciële hertenhouderij, waar onder andere naar voren kwam dat op het bedrijf teveel herten in een te kleine ruimte met te weinig strooisel werden gehouden (100 dieren in een gemiddelde ligboxenstal).

Andere misstanden die de LID het afgelopen jaar tegen is gekomen hebben betrekking op hobbymatig gehouden herten (hertenkampen). Met enige regelmaat is geconstateerd dat:

- een te groot aantal herten op een te klein oppervlakte gehouden wordt, waardoor de grond na regenval te lang nat en modderig blijft;
- de schuilmogelijkheid niet voldoende is voor het aantal herten dat gehouden wordt;
- de dieren te mager zijn doordat de beschikbare vegetatie niet geschikt is voor de herten en / of de verkeerde bijvoeding gegeven wordt;
- de herten niet of niet op tijd ontwormd worden.

Nergens in Europa vindt op dit moment velvetting plaats, het oogsten van bastgeweien, geweien die nog in de groei zijn. Het gewei is dan nog zacht en er zit een zeer gevoelige huid omheen. Met name in Nieuw-Zeeland is dit juist één van de belangrijke producten van de hertenhouderij. De Vereniging van Hertenhouders is van mening dat velvetting ook niet toegestaan zou moeten worden. Het wordt als zeer welzijnsonvriendelijk gezien. Wettelijke middelen om het in Nederland te voorkomen zijn op dit moment nog niet toereikend. In het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld is het wél expliciet verboden.

8 Mest en registratiesystemen

Dit hoofdstuk gaat over registratiesystemen, het belang van registratie, van uniciteit en het belang en mogelijkheid van integratie van verschillende registratiesystemen tot één basisnummer.

Samenvattend

Er bestaat geen fysiek I&R systeem voor de hertenhouderij. Bij de Gezondheidsdienst voor Dieren is wel een vrijwillig systeem van registratie van bedrijven operationeel. Hier wordt echter weinig gebruik van gemaakt. Voor tracking en tracing van dierziekten en de traceerbaarheid van voedingsmiddelen is het noodzaak dat er een I&R voor herten komt. Dit kan een bestaand registratiesysteem worden. Een andere optie is een nieuw registratiesysteem op te zetten dat uitgaat van één basisnummer. Het grote voordeel hiervan is dat data van verschillende registratie systemen gekoppeld kunnen worden. Een koppeling tussen I&R en BRP (= Basis Registratie Percelen) bijvoorbeeld kan leiden tot een berekening van het dagquotum aan mest.

8.1 Belang van uniciteit van registratie

Bij invoering van een I&R-systeem op basis van elektronische identificatiemiddelen (de hertenhouderij denkt aan injecteerbare transponders) is het van belang aan te sluiten bij het uniciteitsgarantiesysteem voor elektronische identificatie. Dit systeem, de BREIN-databank, ziet toe op de uniciteit van de gebruikte nummers. Die uniciteit is namelijk een belangrijk kwaliteitskenmerk van het identificatiesysteem. BREIN kan, door het maken van afspraken met fabrikanten en door het controleren van registraties van dieren, garanderen dat van elk gebruikte nummer er maar één is. Voorwaarde daarbij is wel, dat gebruik gemaakt wordt van ISO-gestandaardiseerde transponders (ISO-standaard 11784).

8.2 I&R herten

Er bestaat geen fysiek I&R systeem voor de hertenhouderij. Bij de Gezondheidsdienst voor Dieren is wel een vrijwillig systeem van registratie van bedrijven operationeel. Er wordt echter op dit moment weinig gebruik van gemaakt. Verdere activiteiten op het gebied van de identificatie van de dieren worden op dit moment niet ontplooid. Wel is de Gezondheidsdienst voor Dieren gevraagd zich over de hertenhouderij te buigen. Een daarvoor ingediend projectvoorstel is echter nog niet gehonoreerd.

Vanuit de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders wordt nagedacht over een identificatie -systeem op koppelniveau. Men wil dit onder meer koppelen aan een HACCP-protocol en een kwaliteitsgarantiesysteem. De bedoeling is, dat de keten van hert tot vlees volledig transparant is.

De vereniging onderzoekt onder andere de mogelijkheden van elektronische identificatie (chips). In principe zijn transponders per definitie individuele identificatiemiddelen. De relatie met de koppel, c.q. het bedrijf, wordt in het registratiesysteem gelegd. Met elektronische identificatie wordt dus in feite een hoger niveau bereikt dan de vereniging op dit moment als ambitie heeft.

Oormerken zijn volgens de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders voor de hertenhouderij geen goed alternatief. Dit levert te veel beschadigingen aan oren op. Er zijn grote risico's van uitscheuren.

Zoals ook in de paragrafen over de Vleeskeuringswet geschetst, stuit ook I&R-regelgeving op het verschil tussen dieren die gehouden en niet-gehouden zijn. In de I&R-regels voor de rundveehouderij zijn twee gebieden uitgezonderd van de plicht tot oormerken: de Oostvaardersplassen en de Veluwezoom. Alle overige gebieden met runderen moeten in principe aan alle regels voldoen. Bij het opstellen van regels voor de hertenhouderij moet uitdrukkelijk rekening gehouden worden met de consequenties voor herten die tot nu toe nog altijd als in het wild levend worden beschouwd.

8.3 Integratie van verschillende registratiesystemen

De hertenhouderij is een jonge sector, met een tot dusverre geringe omvang. In eerdere hoofdstukken is al aangegeven dat het noodzakelijk is dat er een identificatie- en registratiesysteem voor de hertenhouderij komt. Onderdeel daarvan is de registratie van bedrijven. Ieder bedrijf dient een unieke registratiecode te krijgen. Bij de Gezondheidsdienst voor Dieren bestaat voor een dergelijk doel al sinds jaren het UBN-systeem.

Met het opzetten van nieuwe regelgeving dient er wel rekening mee te worden gehouden dat voor grote grazers (herten in natuurgebieden) mogelijk dezelfde wetten en regels gaan gelden die binnen het beleidsterrein van de groene ruimte voor gezondheid en welzijn van dieren gemaakt zijn. Dit wil zeggen dat zowel de Flora- en Faunawet als de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren in principe algemeen van toepassing zijn. Uitzonderingen op de regels moeten mogelijk zijn, zoals in verband met I&R, afvoer van kadavers, transport etc. Dit krijgt eens te meer gewicht bij de verdere ontwikkeling van de ecologische hoofdstructuur en het aanleggen van robuuste verbindingen. Het lijkt er steeds meer op, dat voor houderij van dieren in landbouwsystemen enerzijds, en gebruik van dieren in natuurbeheer en -ontwikkeling anderzijds twee verschillende benaderingen ten aanzien van regelgeving nodig is. Het Bureau Strategische Beleidsvorming heeft hieromtrent een opdracht uitgezet bij EC-LNV.

Ook voor andere (basis)registratiesystemen dienen bedrijven geregistreerd te zijn. Zeer onlangs is de Dienst Basisregistraties (= DBR) van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij van start gegaan. Hierin wordt primair ondergebracht het basisregistratiesysteem percelen, en het relatiesysteem van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Alles wat met de mestregelgeving te maken heeft, zal ook via de systemen van de Dienst Basisregistraties gaan lopen. Op de wat langere termijn lijkt het niet onlogisch ook I&R-systemen bij de Dienst onder te brengen, of een basisregistratiesysteem voor dieren, waar het I&R-systeem een onderdeel van is. Voor alle registratiesystemen geldt, dat een eenduidige unieke identiteit van elk bedrijf aan de basis staat. Zeker als het proces van verdere centralisering van alle basisregistratiesystemen zich voortzet, ligt het dan ook voor de hand om voor elk van de basisregistratiesystemen één en dezelfde registratiecode te gebruiken.

Eigenlijk loopt de discussie over het gebruik van één basisnummer voor de registratie van een bedrijf al langer. Gezien de relatief geringe omvang van de hertenhouderij, en het feit dat eigenlijk de hele registratie van bedrijven in deze sector nog moet beginnen, verdient het aanbeveling om dat voor deze sector direct vanaf het begin te doen. Als zodanig kan de hertenhouderij als pilot fungeren. De DBR zou bij dit proces dan nauw betrokken moeten zijn.

8.4 Mestwetgeving

In Nederland bestaat er geen mestwetgeving voor de hertenhouderij. Ook in België zijn hertenhouderijen nog niet aangifteplichtig voor de mestbank. Wel moet de hertenhouder in België vanaf een effectieve nutriëntenproductie van 300 kg P₂O₅ aangifte doen als producent van andere meststof en bewijzen dat die meststof correct wordt afgezet. Aangezien herten grondgebonden worden gehouden is dat eigenlijk geen probleem. Een veehouder kan dus bijkomend herten houden zonder dat de mestproductie, zoals die wordt aangegeven aan de mestbank stijgt. Afhankelijk van het gebied en het aantal herten moet een Belgische hertenhouder wel een milieuvergunning (vallend onder kleine herkauwers) aanvragen. In agrarisch gebied ligt de grens bij 150 dieren, in woongebied met landelijk karakter bij 25 dieren en in andere gebieden bij 10 dieren. (Sobry, RUG België).

9 Aanbevelingen en discussiepunten

Dit hoofdstuk geeft een samenvatting van de belangrijkste punten die uit de verkenning van de hertenhouderij naar voren zijn gekomen. Per item, welzijn, (dier)gezondheid en registratie zijn discussiepunten voor de Nederlandse hertenhouderij aangegeven. Deze zijn in de tekst cursief weergegeven. Elk discussiepunt heeft zijn eigen onderbouwing en per item volgen er één of meer aanbevelingen.

9.1 Welzijn

De hertenhouderij zoals deze er tot nu toe uitziet geeft de indruk eigen verantwoordelijkheid te nemen.

Uit gesprekken met de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders blijkt dat alle aangesloten hertenhouders zelf verantwoordelijkheid willen nemen om de herten op een zo'n natuurlijke mogelijke manier te houden. Buiten de vereniging zitten in Nederland nog 4 à 5 hertenhouders die dieren meer hobbymatig voor vleesproductie houden.

De dieren lopen het merendeel van het jaar buiten. Pas als de weersomstandigheden het niet meer toelaten gaan de dieren naar binnen. De voornaamste reden hiervoor is de hogere onderste kritische temperatuur bij herten in vergelijking met schapen en runderen. Dit is de temperatuur waarbij herten zich nog net comfortabel voelen. In de praktijk houdt dit in dat herten zelfs in een gebied met relatief milde weersomstandigheden in de winter er beter af zijn indien zij binnen gehuisvest worden of voldoende beschutting hebben.

De herten worden binnen gehuisvest in groepen (per koppel) op stro. Maatstaaf voor de grootte van de stal is dat er voldoende ruimte moet zijn om alle herten tegelijkertijd te laten kunnen eten. Getracht wordt de herten hetzelfde te voeren als wat ze van naturen eten. In de zomer lukt dit aardig door de weidegang, in de winter zijn hertenhouders toch genoodzaakt terug te grijpen op ander voer, zoals kuilgras, snijmaïs en hooi. Dit wordt in de herfst aangevuld met noten.

Door de korte keten en het directe contact met de consument biedt de hertenhouder transparantie ten aanzien van aard, herkomst en productiewijze van het aangeboden product. Door de hoge investeringen, het belang van een goed imago en de kleine afzetmarkt die grotendeels geregeld is via de vereniging, is de kans op het voordoen van excessen in de sector relatief klein.

Wat betreft stress ten gevolge van transport van herten spreken literatuur en praktijk elkaar tegen. In de praktijk wordt vanuit de vereniging gemeld dat edelherten zich probleemloos laten transporteren. Engels onderzoek (Game farming in Europe, 1993) toont aan dat herten stress ondervinden tijdens transport en dat het vele uren duurt voordat de dieren hersteld zijn. Ook in overige geraadpleegde literatuur wordt veel aandacht besteed aan het voorkomen van stress tijdens en vlak voor en na het transport. Zo zou het raadzaam zijn de dieren tijdens schemer of duisternis te transporteren, omdat gedempt licht de herten rustiger maakt (van Dijk, 1991, van der Kolk, 1994, Reinken, 1987). Bij damherten wordt gezegd dat de tijd van het jaar belangrijk is voor het transport. Transport in augustus, net voor de bronstperiode moet voorkomen worden. De bronstperiode is voor de herten al een stressvolle tijd en wanneer ze ook nog in een nieuwe omgeving worden geplaatst met ander voer en

management, kan dit leiden tot grote onvruchtbaarheid en zelfs dode dieren. In april zijn de hinds hoog drachtig, ze dan te transporteren kan leiden tot moeilijkheden bij het kalven en mogelijk tot abortus. Bij het transport van hertenkalveren moet rekening gehouden worden met de grotere vatbaarheid voor stress en veranderingen in voer (Reinken, 1987). Overeenkomstig aanbevelingen uit de literatuur streeft de praktijk naar vervoer van herten per bestand koppel.

De mogelijk bestaat dat de edelherten die voor de Nederlandse hertenhouderij gebruikt worden in de loop der jaren zo geselecteerd zijn, dat ze minder stressgevoelig zijn dan hun soortgenoten.

Belangrijk is dat in de huidige productieketen het fokmateriaal volledig wordt geïmporteerd. Dit geeft een extra belasting van het welzijn van het dier en brengt veterinaire risico's met zich mee. De sector zou zelf zorg moeten dragen voor eigen fokmateriaal, waarbij eventueel topfokmateriaal uit het buitenland kan worden gehaald.

Velvetting wordt in Nieuw-Zeeland heel veel toegepast, voor de markt in het verre oosten. Velvetting is het verwijderen van het gewei terwijl het nog in de bast zit. De dieren worden daartoe verdoofd en vervolgens wordt het onvolgroeide gewei afgezaagd. De "velvet" wordt vervolgens tot poeder verwerkt en als geneesmiddel verkocht. In Europa gebeurt dat op dit moment niet. Een aantal landen heeft deze praktijk expliciet verboden. In Nederland is in het ingrepenbesluit aangegeven, dat het verwijderen van het gewei is toegestaan. Niet is aangegeven, of hier alleen het afzagen van het volgroeide gewei betreft, of ook het afzagen van het bastgewei. Indien het volgroeide, uitgeharde benige gewei wordt verwijderd is het welzijn van het dier minder geschaad. Het gewei is in het volgroeide stadium volledig verbeend en gevoelloos. Afzagen van het volgroeide gewei gebeurt uit veiligheidsoverwegingen.

Enkele kanttekeningen die bij de hertenhouderij vanuit het oogpunt van dierwelzijn kunnen worden geplaatst zijn: een eventuele toename van hertentransport om aan de vraag van de markt te voldoen, het binnen huisvesten (overbezetting) en het overgaan tot het verwijderen van bastgeweien.

De koppelsamenstelling van koppels op bedrijven verschilt aanmerkelijk van die van roedels in het wild. Bij andere landbouwhuisdiersoorten is het heel gebruikelijk om intensief in te grijpen in de samenstelling van familiekoppels. Kalveren worden binnen enkele uren na de geboorte, zo niet onmiddellijk, bij koeien weggehaald, en in leeftijdsgroepen opgefokt, tot ze als tweejarige, pas afgekalfde vaars weer aan de volwassen koppel worden toegevoegd. Welk effect dit op het welzijn van de dieren heeft is in feite onbekend. Voor herten is dit effect ook onbekend.

Aanbeveling Welzijn

- De sector is zelf verantwoordelijk voor het welzijn, en heeft er, vanwege haar imago, groot belang bij. Zij neemt de verantwoordelijkheid op het gebied van welzijn en wil hierover garanties afgeven. Regelgeving op het gebied van welzijn lijkt vooralsnog niet nodig. Wel is het zinvol met de sector afspraken te maken over een aantal welzijnsaspecten.

Actie LNV:

Beleg een bijeenkomst vanuit LNV met de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders, waar over de volgende punten afspraken met de sector moeten worden gemaakt:

1. Transport; komen tot vermindering van het aantal transporten en de transportafstand.

Actie LNV onder andere:

Code laten opnemen in ANIMO voor edelherten.

2. Binnenhuisvesting; overbezetting van stallen voorkomen.
3. Komen tot de garantie dat de sector geen bastgeweien verwijdert en uitsluitend uit veiligheidsoverwegingen volgroeide uitgeharde geweien bij dekbokken verwijdert. Eventueel kan ervoor worden gekozen de verwoording in de GWWD zodanig aan te passen dat duidelijk is dat het verwijderen van het gewei alleen is toegestaan als het gewei volgroeid is.

- Slachten op het slachthuis geeft stress bij herten.

Discussiepunt voor LNV:

Moet dit in de toekomst nog worden toegestaan.

- Overwogen kan worden onderzoek te laten doen naar huisvesting, welzijnseffecten van het scheiden van dieren van de moeder en het samenstellen van leeftijdsgroepen in plaats van groepen van gemengde leeftijd.

9.2 (Dier)gezondheid

Veterinaire risico's binnen de hertensector en voor overige sectoren zijn relatief gering. De aandacht zou vooral gericht moeten worden op ziekten waarvoor Nederland de ziekte-vrij status heeft.

Met name mond- en klauwzeer, tuberculose en de brucelloses lijken ziekten te zijn die voor de dier- en volksgezondheid van belang zijn. Voor deze ziekten heeft Nederland officieel de ziekte-vrij status. Met name bij invoer van dieren zal moeten worden gezorgd, dat de dieren getest worden op tuberculose en brucellose, en dat de dieren niet afkomstig zijn uit gebieden waar mond- en klauwzeer aanwezig is. In geval van een uitbraak van tuberculose op een bedrijf zal dit vooral bij de keuring na het slachten worden geconstateerd. Bij een dergelijke constatering zal dan verder onderzoek moeten volgen om de mate van verspreiding vast te stellen. Tevens zullen op het bedrijf van herkomst de nodige maatregelen genomen moeten worden.

Voor invoeren uit derde landen geldt, dat die alleen mogen plaatsvinden uit landen die vermeld staan op een lijst. De landen op deze lijst moeten aangetoond hebben dat ze minimaal dezelfde gezondheids garanties moeten kunnen leveren als de lidstaten aan elkaar dienen te leveren.

Zoals aangegeven in paragraaf 5.2 kan worden overwogen de bewaking voor de brucellose-vrij-status uit te breiden naar de hertenhouderij. Een steekproef van geslachte (oudere) dieren, met name hinden, lijkt daarvoor voldoende. Wel is dan noodzakelijk dat van alle bedrijven jaarlijks een beeld van de situatie kan worden verkregen. Daarbij is essentieel dat genomen monsters getraceerd kunnen worden

naar herkomst. Voor de bewaking van de tuberculosestatus is de keuring bij het slachten voldoende.

Chronic Wasting Disease, een bij herten gevonden TSE, is een probleem apart. Indien mogelijk zou de invoer van herten uit de VS en Canada moeten worden verboden. Quarantaine is, vanwege het lange verloop van de ziekte, niet praktisch.

Regelgeving op het gebied van de keuring van levende herten voor het slachten is in sommige gevallen niet duidelijk.

Bij het doden van herten is het voor de RVV in een aantal gevallen onduidelijk wanneer er levende keuring van herten vooraf moet plaats vinden. Wanneer de wet in alle gevallen gevolgd zou worden kan het voorkomen dat de RVV een levende keuring moet doen onder in het wild levende herten in terreinen kleiner dan 5000 ha., voordat de herten door de jager geschoten worden.

Dit heeft te maken met de definitie van gehouden en niet-gehouden dieren. Of dieren gehouden (Flora en Fauna wet noemt hiervoor 40 ha.) of niet gehouden zijn (Flora en Fauna wet: > 5000 ha.) hangt af van de omvang van het areaal, de grootte van de oppervlakte waar de dieren lopen. Wanneer de dieren niet-gehouden zijn, vallen ze onder de Flora- en Faunawet, anders onder de Vleeskeuringswet en de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren. De Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren regelt ook de dierziektenbestrijding bij vrij wild en de export van vlees van vrij wild. In wildbanen kan het dus voorkomen dat gezien de oppervlakte van het terrein, de dieren volgens de regelgeving als gehouden moeten worden beschouwd.

Overigens wordt ook door de vereniging aangegeven, dat als er regelgeving komt voor de hertenhouderij, deze wat hen betreft ook zal moeten gaan gelden voor deze categorie "in het wild" levende herten. Het is dus van groot belang veel aandacht te schenken aan het definiëren van houderij versus in het wild levende dieren. Het is zeer de vraag of de oppervlakenorm die nu wordt gehanteerd, daarvoor voldoende aanknopingspunten biedt. Een in principe vergelijkbaar probleem doet zich overigens voor met betrekking tot andere grote grazers in twee grote natuurterreinen runderen (Heck-runderen en Schotse Hooglanders) en paarden.

Het Bureau Strategische Beleidsvorming van het Ministerie van LNV heeft een opdracht geformuleerd aan het EC LNV om te onderzoeken hoe met veterinaire regelgeving kan worden omgegaan bij gebruik van grote grazers in natuurterreinen. Gebleken is, dat handhaving van strikte regels voor natuurgrazers op grote problemen stuit. Naar de toekomst toe, bij implementatie van de ecologische hoofdstructuur, worden de confrontaties met de regelgeving zoals die nu is, alleen maar groter. Gezocht zou moeten worden naar een benadering waarbij wel waarborgen tegen risico's worden bereikt, maar tevens werkbare en acceptabele situaties ontstaan voor zowel natuurgrazers als landbouwhuisdieren. De uitkomst van deze discussie kan zeer relevant zijn voor de hertenhouderij.

De hertensector is langzaam aan het uitgroeien tot een weliswaar heel jonge, maar volwaardige sector.

Uit een gesprek met de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders bleek dat er nog weinig contacten met de overheid zijn. Zo is de hertensector in de afgelopen MKZ periode niet rechtstreeks op de hoogte gesteld van de op komst zijnde ruimingen in de sector. De maatregelen overvielen de sector en vanuit de vereniging werd blijk gegeven dat men het zeer op prijs zou stellen in de toekomst meer betrokken te worden.

Aanbeveling diergezondheid

- De hertensector is een volwaardige sector.
Actie LNV:
De hertensector opnemen in het pakket van maatregelen en in draaiboeken van ziekten die relevant zijn voor herten. Dit laatste in overleg met de sector. Indien LNV gesprekken met de hertensector wil aangaan dan is een vertegenwoordiger van de Vereniging van Nederlandse Hertenhouders een goede gesprekspartner. Communicatie zou kunnen plaatsvinden door een vertegenwoordiger van hertensector op te nemen in het basisoverleg. Vereniging van Nederlandse Hertenhouders heeft ook een eigen verantwoordelijkheid in de communicatie met LNV.
- Wanneer de RVV zich bij de vleeskeuring strikt aan de wet houdt, kan het voorkomen dat de RVV een levende keuring moet doen onder in het wild levende herten.
Actie LNV:
Duidelijkheid creëren tussen Vleeskeuringswet, Flora- en Faunawet en GWWD m.b.t. def. gekweekt grofwild i.r.t. de vleeskeuring.
- Het realiseren van transparantie ten aanzien van de productiewijze in de keten.
Actie LNV:
Er zorg voor dragen, dat in de praktijk bij etikettering duidelijk onderscheid aangegeven wordt tussen wild - en gehouden hertenvlees. In de wetgeving is dit wel vastgelegd, maar in de praktijk (transparantie voor de consument) komt dit niet duidelijk naar voren.
- Als aan de voorwaarden van de genoemde richtlijnen wordt voldaan, dan is het risico van insleep van ziekten beperkt. Voor Nederland geldt wel, evenals waarschijnlijk voor een groot aantal lidstaten, dat een fysiek identificatiesysteem (nog) niet bestaat. Dit verdient zeker de aandacht (zie advies registratiesystemen).
- De registratieplicht voor diergeneesmiddelen wordt op dit moment schijnbaar nauwelijks nageleefd. Toch worden diergeneesmiddelen gebruikt waarvoor wachttermijnen gelden, en die onder de verplichting vallen. Hierover zou het gesprek met de sector aangegaan moeten worden.
Actie LNV:
Opnemen van herten in de vrijstellingsregeling.
- In de sector wordt gebruik gemaakt van niet voor herten geregistreerde geneesmiddelen. Hierbij moet rekening worden gehouden dat door het iets andere verteringssysteem bij herten, de wachttermijn van het middel kan verschillen van die van andere herkauwers.
Actie LNV:
De RVV onderzoek laten verrichten naar de wachttermijnen (wel / niet aanwezig zijn van residuen) van de voor herten gebruikte middelen.
- Er bestaan geen gezondheidsprogramma's voor herten.
Actie LNV:
Het laten opzetten van gezondheidsprogramma's voor herten voor tuberculose en brucellose.
- Gekeken moet worden of het mogelijk en wenselijk is de import van herten uit de VS en Canada (i.v.m. mogelijke insleep van Chronic wasting disease) te verbieden.
- De toepassing van veterinaire regelgeving voor natuurterreinen wordt onderwerp van een opdracht van het Bureau Strategische Beleidsvoering. Deze studie komt voort uit de problematiek rondom het houden van runderen en paarden in grote natuurterreinen, maar zal relevantie hebben voor de hertenhouderij, omdat net als bij genoemde diersoorten er zowel dieren op (commerciële) bedrijven worden gehouden als dieren in (min of meer) wildstaat. Het verdient aanbeveling bij de uitkomsten van de studie aan te sluiten.

9.3 Registraties

Het is noodzakelijk dat er voor de hertenhouderij een identificatie- en registratiesysteem komt.

Huidige situatie

De Gezondheidsdienst voor Dieren (GD) heeft een vrijwillig systeem van registratie van hertenbedrijven operationeel. Er wordt echter op dit moment weinig gebruik van gemaakt. Verdere activiteiten op het gebied van de identificatie van de dieren worden op dit moment niet ontplooid. Wel is de GD gevraagd zich over de hertenhouderij te buigen, er ligt een projectvoorstel bij VVA.

Noodzaak I&R

In geval van uitbraken van besmettelijk dierziekten (bijvoorbeeld MKZ) die ook onder herten kunnen voorkomen, is het noodzakelijk een fraudebestendig I&R systeem op individueel niveau te hebben. Daarnaast vraagt de consument steeds meer om de traceerbaarheid van voedingsmiddelen. Dus in gevallen waar residuen en verboden stoffen worden aangetroffen, moeten in dit geval de herten traceerbaar zijn.

Keuze I&R systeem

De noodzaak van een I&R systeem voor herten is dus helder, blijft de vraag welke vorm het systeem moet krijgen. Een kanttekening hierbij is, dat bij de registratie van herten ook rekening gehouden dient te worden met de gevolgen voor de herten die in het wild leven (zie discussie over oppervlakenorm in verband met gehouden-niet-gehouden discussie).

De hertensector is een kleine sector met een geringe groeiverwachting. Gezien de omvang zou het voor de hand liggen, indien gekozen wordt voor een gebruikelijk registratiesysteem. Aan de andere kant biedt juist de geringe omvang van de sector perspectieven voor het opzetten van een pilot voor één basisnummer.

Een bestaand registratiesysteem heeft als voordeel dat het vrijwel zo kan worden overgenomen uit een andere sector. Het I&R systeem voor de rundveehouderij zou hiervoor gebruikt kunnen worden. Het nadeel is dat dit systeem niet waterdicht is en dat het tegen zijn grenzen aanloopt (Van Klink, 2000). Indien gekozen wordt voor een bestaand systeem, dan zou dit bij de GD ondergebracht kunnen worden. De GD heeft inmiddels een projectvoorstel op dit gebied ingediend, echter dit is nog niet gehonoreerd.

Een andere optie is een nieuw registratiesysteem op te zetten dat uitgaat van één basisnummer. Dit heeft de volgende voordelen: Mutaties hoeven slechts op één plek doorgevoerd te worden (minder kans op fouten), data kunnen gekoppeld worden (dagquotum aan mest), minder administratie voor de agrarische ondernemer. Voorwaarde is dat andere registratiesystemen uitgaan van hetzelfde basisnummer. Het basisnummer dient als sleutelfunctie tussen de verschillende databestanden. Het koppelen van data uit diverse bestanden, kan in het geval van een koppeling tussen I&R en BRP leiden tot een berekening van het dagquotum aan mest. Kortom het gebruiken van één basisnummer biedt grote voordelen. Indien de pilot succesvol verloopt kan dit in een later stadium doorgetrokken worden naar andere sectoren. Uit gesprekken met de Dienst Basisregistraties is gebleken dat zij geïnteresseerd te zijn om een dergelijke pilot uit te voeren.

Noodzaak van één basisnummer bij koppeling verschillende registratiesystemen

Om de noodzaak van één basisnummer, bij het koppelen van data uit diverse databestanden aan te geven, wordt hier de huidige situatie voor de rundveehouderij geschetst.

Zo blijkt dat op het moment de definitie van een bedrijf in diverse registratiesystemen zeer toepassingsgericht is. De definitie die in het huidige I&R-systeem voor de rundveehouderij wordt gebruikt, waar uitgegaan wordt van de veterinaire eenheid, is een andere dan die het Bureau Heffingen gebruikt, of LASER. Nadere analyse van de te gebruiken definitie is dus nodig. Er zullen criteria moeten worden opgesteld waaraan de definitie van bedrijf moet voldoen.

In het aggregatieniveau en de definitie van een bedrijf vraagt een ander aspect ook de aandacht: in REBUS staan NAW-gegevens van personen, bedrijven en (dadelijk) samenwerkingsverbanden van personen en rechtspersonen. Het kan zo zijn, dat één persoon meerdere bedrijven heeft op verschillende locaties.

Vanuit veterinaire oogpunt zijn er weer andere verdeelmogelijkheden: op één locatie kunnen meerdere UBN's zijn gevestigd, bijvoorbeeld voor een gescheiden melkvee en vleeskalvertak. Ook kan één bedrijf met één UBN op meerdere locaties gevestigd zijn, bijvoorbeeld bij een varkenshouder die een vermeerderingsbedrijf op de ene, en zijn vleesvarkensstal op een andere locatie heeft. Hier spelen dus definitiekwesties in de relaties van het I&R-systeem naar beide andere systemen.

Bij de vernieuwing van de I&R-systemen zal de veterinaire eenheid als uitgangspunt gaan fungeren bij het toekennen van bedrijfsidentificaties. Als er, op basis van de behoefte vanuit bepaalde diergezondheidsprogramma's, een verdere onderverdeling binnen de vestiging wenselijk is, bijvoorbeeld (in het geval van runderen) gescheiden nummers voor jongvee en melkvee, dan moeten daarvoor voorzieningen buiten het officiële I&R-systeem worden getroffen. Het is noodzakelijk voor een eventueel I&R-systeem voor de hertenhouderij eveneens van de veterinaire eenheid uit te gaan. Dit betekent, dat alle dieren op één vestiging tot de veterinaire eenheid behoren en derhalve onder één bedrijfsidentificatie moeten vallen. Een probleem, dat bij varkens nog wel eens voorkomt, waarbij vermeerdering en afmesten binnen één bedrijf op meerdere locaties plaatsvindt, is bij herten eigenlijk niet aan de orde. De dieren blijven doorgaans tot slachtrijpheid op het bedrijf van geboorte.

Voor de mestwetgeving zal, wanneer deze van toepassing zou worden op de hertenhouderij, ook een unieke bedrijfsidentificatie moeten worden gehanteerd. Aangezien de hertenhouderij strikt grondgebonden is, lijkt het goed mogelijk in deze sector daarvoor één en hetzelfde nummer te gebruiken. Binnen de Dienst Basisregistraties wordt over het koppelen van diverse typen basisregistraties nagedacht, omdat de diverse registratiesystemen met diverse achtergrondbelangen niet altijd makkelijk op één lijn te krijgen zijn. De DBR bekijkt daarom ook mogelijkheden om een ander gezamenlijk kenmerk (naam, adres, woonplaats (NAW) of fiscale eenheid (Sofi-nummer?)) als uitgangspunt voor de bedrijfsidentificatie te nemen.

Keuze identificatiemiddelen

Onafhankelijk van welk systeem gekozen wordt, zullen de herten voorzien moeten worden van een registratienummer. Registratie van de dieren kan door het aanbrengen van gele oormerken met barcode. Nadelen van de oormerken is dat er veel menselijke handelingen moeten plaatsvinden en dat ze hierdoor fraudegevoelig zijn. Daarnaast schijnen oormerken niet zo geschikt voor herten, de oren scheuren in (dierwelzijn) en de kans op verlies van het oormerk neemt hierdoor ook toe. Bij elektronische identificatie komt verlies veel minder voor. Wel moet aandacht besteed worden aan de juiste chip in verband met migratie in het lichaam. Dit is niet alleen van belang voor het aflezen, maar ook voor het verwijderen van de chip bij de slacht. Daarnaast is fraude bij elektronische identificatie een stuk moeilijker. Tevens wordt gesteld, dat systemen die gebruik maken van elektronische identificatie makkelijker te integreren zijn met andere systemen.

Consequenties van I&R op in het wild levende herten

Voor de in het wild levende herten kan een vergelijking gemaakt worden met het I&R varkens en I&R runderen. Bij I&R varkens vallen wilde zwijnen onder de verordening in verband met de gebruikte definitie van het varken. Voor wilde zwijnen die nu bedrijfsmatig gehouden worden geldt er een gedoogbeleid. Het PVE heeft de verordening verder niet aangepast, maar heeft met LNV (VVA) afgestemd, dat dergelijke bedrijven met een overgangstermijn aan de voorschriften in de verordening moeten voldoen. In de toekomst zal dit echter juridisch moeten worden vastgelegd. Voor grote grazers, in principe vallend onder I&R Rund geldt een zelfde gedoogbeleid. Er is nog geen sprake van wilde zwijnen die in de wildbaan leven, maar in principe ontstaat dezelfde situatie als bij de runderen in natuurterreinen al bestaat.

De I&R-problematiek zal zeker ook deel uitmaken van de reeds eerder genoemde studie voor het Bureau Strategische Belevingsvorming. Ook wat dit betreft kan de discussie in dat kader veel duidelijkheid opleveren.

Aanbeveling registraties.

- Gezien de relatief geringe omvang van de hertenhouderij, en het feit dat eigenlijk de hele registratie van bedrijven in deze sector nog moet beginnen, verdient het aanbeveling de hertenhouderij als pilot te nemen voor het opzetten van één basisnummer. Dit basisnummer kan dienen voor alle registraties zoals gezondheid, mest en grondgebondenheid. In de toekomst zou dit doorgetrokken kunnen worden naar andere sectoren.

Actie LNV:

De Dienst Basisregistraties opdracht geven de pilot uit te voeren. De betrekkelijke eenvoud van de structuur in de sector maakt het waarschijnlijk goed mogelijk één identificatienummer voor het bedrijf te hanteren, dat zowel voor de I&R (veterinaire eenheid) als (in de toekomst) voor de mestboekhouding kan worden gehanteerd. Belangrijk hierbij is de definitie van wat een bedrijf is, c.q. wat een houder is. Voorts leent deze sector zich dan ook voor het toetsen van diverse gebruikte definities en eventuele andere identificatieniveaus, zoals NAW-gegevens.

- Aangezien het een pilot betreft en dit een risico inhoudt moet er tegelijkertijd een I&R komen voor herten.

Actie LNV:

De Task Force van I&R de opdracht geven bij de nieuwbouw van het I&R de herten mee te nemen.

Aangezien ook dit proces nog een zekere tijd gaat innemen, is het aan te bevelen een gesprek met de Vereniging van Hertenhouders, VVA en de GD te beleggen om te bekijken of er al op kortere termijn een oplossing voor de I&R kan worden geboden. Daarbij is aandacht nodig voor de wijze van identificatie en de uniciteit van nummering.

Actie LNV:

Optreden als regisseur bij het tot stand komen van een tijdelijke registratie.

- De discussie ten aanzien van I&R van herten in natuurgebieden is een onderdeel van de brede discussie over de spanning tussen landbouwhuisdieren en natuurgrazers die BSB op dit moment aankaart.

Actie LNV:

Laat de invulling van het veterinaire beleid afhangen van deze discussie.

Bijlage 1 Literatuurlijst

1. Boyazoglu J., Ladislav H. Game farming in Europe: proceedings of the technical consultation Nitra, Slovakia 14-17 September 1993. 152p.
2. Dijk van N., Hertenhouderij: een literatuurstudie 1991; 73 p. , Faculteit Diergeneeskunde Utrecht.
3. Eygenraam J.A., Het sociale leven van edelherten, LUTRA, vol. 5, no. 1, 1963
4. Fletcher T.J., Management problems and disease in farmed deer. Vet. Rec. 111,, p.219-223, 1982.
5. Groot Bruinderink G.W.T.A., Het edelhert, 34 jaargang nr 4 winter 1999.
6. Groot Bruinderink G.W.T.A., Hazebroek E., Kuiters A.T. en Slim P.A. Geschiktheid van delen van de Utrechtse Heuvelrug en naburige uiterwaarden als leefgebied voor edelhert en wild zwijn. 11 p.
7. Groot Bruinderink G.W.T.A., Lammertsma D.R., Hengeveld R. Vakblad Natuur beheer: Ruim baan voor de Europese EHS. nr 4 (2001) 85 p. – 88 p.
8. Havermans P. Parasitaire worminfecties bij herten in de intensieve hertenhouderij: een literatuurstudie 1998; 44 p. , Faculteit Diergeneeskunde Utrecht.
9. Kolk van der J.H., Nieuwstadt van R.A., Dijk van R.E., Postma G. Diergeneeskundig Memorandum 41 (1994)2 44 p.
10. Reinken G., Hartfiel W., Körner E. Deer farming: a practical guide to German techniques, 1990;289p.
11. Sobry L., Alternatieve dierlijke productie: Herten en struisvogels een alternatief? 18 p.- 22 p. Rijks Universiteit Gent Vakgroep Dierlijke Productie.
12. The welfare of farmed animals (England) Regulations 2000 (SI 2000, No 1870):The welfare of Livestock (Deer) Order 1980 (SI 19880, No 593).
13. Warenwet

Bijlage 2 Lijst van geraadpleegde personen

Mevr. H. Worm	Gezondheidsdienst Deventer
	Stichting Kinderboerderijen Nederland
Dhr. P.A. van Houwelingen	LASER Dordrecht
Dhr. A. W. F. M. van der Schriek	LASER Dordrecht
Dhr. de Jong	Nederlandse Bond van Poeliers en
Wildhandelaren	
Dhr. A. van Sprang	Faculteit Diergeneeskunde RUU
Dhr. H. Dannenberg	RVV afdeling Keuringen
M.G. Broekhuizen	Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming
Mevr. E.L. Wilpshaar	Productschappen voor Vee Vlees en Eieren
Dhr. Nijlant	Vereniging Wildbeheer Veluwe
Dhr. H. Wiggelinkhuijsen	Hertenhouder
Dhr. P. Maessen	Stichting Beheer Natuur en Landelijk gebied
Mevr A. de Vries	Productschappen voor Vee Vlees en Eieren
Dhr. van Oostrum	Keuringsdienst van Waren